

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

TASAVVUF'TA ŞÜKÜR VE DUA ANLAYIŞI

HATİCE TOKYAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA-2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

TASAVVUF'TA ŞÜKÜR VE DUA ANLAYIŞI

HATİCE TOKYAY

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ömer SADIKER

Jüri Üyesi: Doç. Dr. M. Mansur GÖKCAN

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul DÖNER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2022

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Ömer SADIKER
(Danışman)

Üye: Doç. Dr. M. Mansur GÖKCAN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul DÖNER

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
.../.../2022

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,

- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.
.... / / 20...

Hatice TOKYAY

ÖZET

TASAVVUF'TA ŞÜKÜR VE DUA ANLAYIŞI

Hatice TOKYAY

Yüksek Lisans Tezi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ömer SADIKER

Şubat 2022, 53 sayfa

Bu çalışma, Tasavvuf anlayışında şükür ve dua kavramları hakkındadır. Allah-insan ilişkisi bağlamında ön plana çıkan bu iki kavram sûfîlerin yaşantısında önemli bir yere sahip olmuştur.

İslam'ın pratik hayata yansımalarının görüldüğü tasavvufta ana husus Allah sevgisidir. Bu sevginin temelinde ise O'nu tanımak vardır. Bu ancak insanın kendisini tanımasıyla mümkün olacaktır. Şükür, nimetlerin hakiki sahibini tanımaktır. Aciz olduğunun farkında olan insan Yüce Allah'ı tanır ve nimetlerin O'ndan geldiğini bilerek şükreder. Bundan sonra, O'nunla iletişim kurmak ister ve dua eder.

Giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşan çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, yöntemi, kapsamı ve sınırlılıklarına değinildi.

Birinci bölümde, “şükür” kavramının sözcük ve terim anlamları vererek Kur'an ve hadislerdeki yerini ortaya koymaya çalıştık. Burada karşımıza çıkan şükürün kısımlarını, başlıklar halinde, sûfîlerin görüşlerine yer vererek açıklamaya gayret ettik. Daha sonra klasik tasavvuf kaynaklarında şükür başlığı altında konuya geniş yer veren mutasavvıfların görüşlerine yer verdik.

İkinci bölümde “Dua” konusuna değindik. Duanın tanımı, ayet ve hadislerdeki konumu, tasavvuf literatüründeki görüş farklılıklarını ve ilişkili olduğu bazı kavramları açıklamaya çalıştık.

Sonuç olarak ise Tanrı-insan ilişkisi üzerine odaklanan tasavvufta şükür ve duanın birbiri ile bağlantılı kavramlar olduğunu tespit ederek çalışmamızı tamamladık.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Şükür, Dua, Hamd, Nimet.

ABSTRACT

GRATITUDE AND PRAYER IN SUFISM

Hatice TOKYAY

Master's Thesis, Basic Islamic Sciences Department

Supervisor: Assistant. Professor, Ömer SADIKER

February 2022, 53 pages

This study is about the concepts of gratitude and prayer in Sufism. These two concepts, which came to the fore in the context of God-human relationship, had an important place in the life of Sufis.

The main point in Sufism, where the reflections of Islam on practical life are seen, is the love of God. The basis of this love is to know Him. This will only be possible by getting to know oneself. Gratitude is knowing the true owner of the blessings. A person who is aware of his helplessness recognizes Almighty Allah and gives thanks knowing that the blessings come from Him. After that, he wants to communicate with Him and prays.

In the introduction part of the study, which consists of an introduction, two parts and a conclusion, the subject, purpose, method, scope and limitations of the research were mentioned.

In the first part, we tried to reveal the place of the concept of "thankfulness" in the Qur'an and hadiths by giving the meanings of words and terms. We have tried to explain the parts of gratitude that we come across here, under the headings, by giving place to the views of the Sufis. Then, we included the views of mystics who gave wide coverage to the subject under the title of gratitude in classical Sufi sources.

In the second part, we touched on the subject of "Prayer". We tried to explain the definition of prayer, its position in verses and hadiths, the differences of opinion in the Sufi literature and some related concepts.

As a result, we concluded our study by determining that gratitude and prayer are interrelated concepts in Sufism, which focuses on the God-human relationship.

Keywords: Sufism, Gratitude, Prayer, Praise, Blessing.

ÖNSÖZ

Tasavvuf, kulun Allah'a yakınlaşmasını hedefleyen, Kur'an ve Sünnet çerçevesinde bir yaşam tarzı sunan İslami ilimlerden biridir. Her ilimde olduğu gibi tasavvufun da kendine has bir yöntemi ve anlayışı vardır. Bu ilmin öne çıkan konularından birisi "Haller ve Makamlar" konusudur. Şükür de haller ve makamlar olarak ele alınmaktadır. Bu bağlam kavramları özel olarak araştırmaya değer kılmıştır.

Bu çalışmanın konusu Tasavvuf düşüncesinde Şükür ve Dua kavramlarıdır. Bununla İslam'ın manevi hayatını temsil eden tasavvuf dünyasında sûfilerin şükür ve dua ile ilgili görüşlerini ortaya koymayı amaçladık. Özellikle tasavvufun klasik kaynaklarından yola çıkarak şükür ve dua gibi iki önemli meselenin doğru anlaşılması ve bunların birbirinden ayrı değil iç içe iki kavram olduklarını göstermek çalışmamızın amaçlarındandır.

Tasavvufun doğru anlaşılması, Kur'an ve Sünnete uygunluğu ilk dönemlerden itibaren önemsenmiştir ve bu amaçla birçok ilmî çalışma ortaya konmuştur. Biz de çalışmamızın bu amaca katkı sağlanmasını temenni ediyoruz. Bu anlamda bizlere yol gösteren değerli hocalarım Prof. Dr. Hayri Kaplan ve Doç. Dr. M. Mansur Gökcan'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu çalışmayı hazırlama esnasında bana rehberlik eden, ilmî ve teknik anlamda yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ömer Sadıker'e ve her zaman desteğini hissettiğim aileme teşekkür ederim.

Hatice TOKYAY

ADANA-2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	1
2. Araştırmanın Amacı.....	1
3. Araştırmanın Yöntemi, Sınırlılıkları ve Kullanılan Kaynaklar	2

BÖLÜM I

TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE ŞÜKÜR

1.1. Şükrün Tanımı	3
1.2. Kur'an-ı Kerim'de Şükür.....	4
1.3. Hadislerde Şükür.....	7
1.4. Şükrün Kısımları.....	8
1.4.1. Dil ile Şükür.....	8
1.4.2. Beden ve Âzalar ile Şükür	11
1.4.3. Kalp ile Şükür	11
1.5. Mutasavvıflara Göre Şükür.....	13
1.5.1. Hâris el-Muhâsibî' ye Göre Şükür Kavramı.....	13
1.5.2. Ebû Tâlib el-Mekkî'ye Göre Şükür Kavramı	14
1.5.3. Kuşeyrî'de Şükür Anlayışı	17
1.5.4. Hâce Abdullah el-Herevî'nin Şükür Anlayışı.....	18
1.5.5. İmam-ı Gazzâlî'ye Göre Şükür.....	19
1.5.6. Abdülkâdir-i Geylânî' de Şükür Anlayışı.....	21
1.5.7. Sühreverdî' ye Göre Şükür	22
1.5.8. İmâm-ı Rabbânî'de Şükür.....	23
1.6. Şükür- Hamd İlişkisi.....	23

BÖLÜM II**DUA**

2.1. Duanın Tanımı	25
2.2. Kur'an-ı Kerim'de Dua.....	26
2.3. Hadislerde Dua	28
2.4. Dua'nın Tevekkül ve Rıza ile İlişkisi	29
2.5. Kullukta Dua Etmenin Yeri	33
2.6. Dua-Kader İlişkisi.....	35
2.7. Duanın Reçetesi	38
2.7.1. Duanın Vakti.....	38
2.7.2. Duanın Adabı.....	39
2.8. Duaya İcabet	42
2.9. Şükür-Dua İlişkisi	45
SONUÇ	47
KAYNAKÇA.....	48

KISALTMALAR

- a.s. Aleyhissalâtü vesselâm
b. Bin, ibn
bl. Bölüm
bs. Baskı
c. Cilt
c.c. Celle celâluhu
çev. Çeviren
DİA Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed. Editör
h. Hicrî
haz. Hazırlayan
Hz. Hazreti
Ktp. Kütüphane/Kütüphanesi
md. Madde
mlf. Müellif
No. Numara
nşr. Neşreden
ö. Ölümü
r.a. Radıyallâhu anh
r.anhâ Radıyallâhu anhâ
S. Sayı
s. Sayfa
s.a.v. Sallallâhü aleyhi ve sellem
sad. Sadeleştiren
ss. Sayfa aralığı
TDV Türkiye Diyanet Vakfı
thk. Tahkik Eden
trc. Tercüme Eden
ts. Tarihsiz
tsh. Tashih Eden
v. dğr. Ve diğerleri

vb. Ve benzeri
y.y. Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Şükür ve dua tasavvuf literatüründe önemli bir yere sahiptir. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde sıklıkla karşımıza çıkan bu iki kavram hakkında sûfîlerin bazısı geniş açıklamalar yaparken bazısı sadece mutasavvıfların görüşlerine yer vermekle yetinmişlerdir.

İman etmenin getirdiği yükümlülüklerden birisi nimet vereni tanımak, bilmektir. Şükür, nimeti vereni bilmek ve bunu dil ile açığa çıkarmaktır. Yapılan iyilikleri görme ve bunların kimden geldiğinin farkında olma durumu şükrün ta kendisidir. Kur'an Allah'ın kullara lütfedip verdiği nimetlerden bahseder ve buna karşılık insana düşen görevin şükretmek olduğu aksi olan nankörlükten ise sakınılması gerektiği¹ üzerinde durur. Bunun yanı sıra şükredenleri çeşitli mükâfatların beklediği ve nimetlerin artarak gelmeye devam edeceği müjdesini verir.

Dua ise yardım talep etme, niyaz etme anlamlarına gelmektedir. Kulluğun özü olarak görülen bu eylem kişinin Yaratıcı ile bağ kurmasıdır. Nitekim Kur'an ve Sünnette duanın önemine, nasıl dua etmek gerektiğine ve örnek dualara yer verilmiştir.

Salih amel ve iyi ahlaka ulaşmayı hedefleyen tasavvuf düşüncesinde ve yaşantısında şükür ve dua mefhumunun önemli olduğu görülmüştür. Bu kapsamda bu iki kavramın incelenmesi ve şükür-dua ilişkisinin ortaya koyulması araştırmanın temel konusudur.

2. Araştırmanın Amacı

Sûfîlerin ekserisi Kur'an eksenli bir hayat yaşamayı ilke edinirler. Bu anlamda İlahi kelamın taşıyıcısı olan Hz. Muhammed onlara rehber konumundadır. Dolayısı ile Kur'an ve Sünnette yer alan şükür ve dua, tasavvuf yolunda olanların muhakkak uğramaları gereken bir duraktır. Bu sebeple Tasavvufun temel kaynaklarından yola çıkarak şükür ve dua ıstılahlarını açıklamak çalışmanın amaçlarındandır. Bunun neticesinde tasavvufi yaşantının İslam şeriatına uygun olduğunu göstermek ve bu ilme vakıf olmak isteyenlerin istifade etmelerini sağlamak hedeflenmektedir.

¹ el-Bakara 2/152.

İlk dönemlerden itibaren şükürün daha çok sabır kavramı ile ilişkilendirilerek ele alındığı görülmüştür. Tasavvuf önderlerinin eserlerinden yola çıkarak dua ile olan ilişkisine de değinmenin konunun anlaşılması bakımından faydalı olması amaçlanmaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi, Sınırlılıkları ve Kullanılan Kaynaklar

Tasavvuf düşüncesinde değerlendirdiğimiz şükür ve dua kavramları hakkında öncelikli olarak literatür taraması yapıp daha sonra ise konu ile ilgili eserleri (kitap, dergi, makale, tez, ansiklopedi, sözlük vs.) tespit ettik. Tasavvufta şükür ya da dua konusu ile yazılmış müstakil bir çalışma olmamakla birlikte sabır ve şükürün birlikte incelendiği bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Ayrıca Osman Yılmaz'a ait "Hamd ve Şükür Bilincinin İnsan Psikolojisine Etkisi" adlı yüksek lisans tezinde "Şükür ve Dua İlişkisi" başlıklı bir yazı olduğunu tespit ettik.

Çalışmamızda ilk dönem kaynaklarından yararlandığımız gibi modern dönemde yazılmış eserlerden de istifade etmeye gayret ettik. Terimlerin sözlük ve ıstılah anlamlarından yola çıkarak Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerdeki manaları üzerinde durmayı uygun gördük. Bunun yanında tasavvuf klasikleri arasına girmiş eserlerin incelemesini yaparak konunun literatürde nasıl yer aldığını göstermeyi hedefledik.

Tasavvufun temel kaynakları sayılan bazı eserlerde şükür ve dua konusuna geniş yer verilirken bazılarında müstakil bir başlık olmadığını tespit ettik. Buna rağmen ulaşabildiğimiz kaynakların taramasını yaparak şükür ve dua ile ilgili ele alınan meselelerin hemen hemen aynı olduğunu gördük.

BÖLÜM I

TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE ŞÜKÜR

1.1. Şükürün Tanımı

Arapça bir kelime olan şükür, “ş-k-r” kök harflerinden türeyip övme, methetme, nankör olmama, iyiliğin farkında olma, minnettar olma gibi anlamlara gelmektedir.² Kelime genelde nimet sahibine boyun eğerek verdiği nimeti itiraf etmek, dile getirmek, nimetin değerini bilmek demektir.³ Bunların dışında “keşf ve izhar /açmak ve açığa çıkarmak” anlamına geldiği de ifade edilmiştir.⁴

Türk dilinde, Allah Teâlâ’ya karşı minnet duygusu şükür, insanlara yapılan iyiliklere gönül borcu ise teşekkür sözcüğü ile ifade edilir. Aynı köklerden gelmelerine rağmen ikisi arasında böyle bir ayırım vardır. Şükür kelimesinin karşıt anlamı küfürdür. Küfür, küfran manasına olup nimete nankörlük etmek ve onu inkâr etmek anlamlarında kullanılır.⁵ Buna göre, Kunut duasında, “... *velâ nekfuruke* ...” ifadesindeki “*küfür etmeyiz*” sözü “...*nankörlük etmeyiz* ...” anlamına gelir.⁶

Aynı kökten türeyen şâkir ve şekûr kavramlarından da bahsetmek şükür kelimesinin daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Elinde bulunan nimete şükreden kimseye şükreden anlamında şâkir, elinden çıkan nimete şükredene ise çok fazla şükreden manasında şekûr denilmiştir.⁷

Muhyiddin İbnü’l-Arabî’ye (ö. 638/1240) göre “Şekûr” kelimesiyle şükürde mübalağa kast edilir. Bu minvalde kelime, nimetin ondan geldiği bilinciyle Allah'a hakkıyla şükretmek anlamına gelir.⁸

² İbn Manzur, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânü’l-Arab*, Dar Sader, Beyrut 1410/1990, IV, 423.

³ Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *Risale*, trc. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2009, s. 214; Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986, s. 133.

⁴ Râgıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, çev. Mustafa Yıldız, Çıra yayınları, İstanbul 2020, s. 531.

⁵ Çağrı, Mustafa, “Şükür” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, s. 259, ss. 259-61, İstanbul 2010.

⁶ Mâtürîdî, Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî *Te’vilatü’l-Kur’an Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, I, 407.

⁷ Kuşeyrî, *Risale*, s. 215.

⁸ Erginli, Zafer, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul 2006, s. 985.

Arap dilinde kendisine verilen ot ve yemden daha fazla ürün veren hayvan için “şekûr hayvan” tabiri kullanılır. Bu manada Allah’ın kendisine verdiği nimetleri, iyilikleri dile getirerek O’nu yüceltip övmesi kulun şükrüdür. Onun az ameline karşılık çok sevap vermesi de Şekûr olan Allah’ın şükrüdür.⁹ Ayetteki “Şükrederseniz nimetimi artırırım”¹⁰ şeklindeki kullanım da bu manaya uygundur. Buradan nimetlere uygun davranıp gereği gibi özen gösterilmesinin nimetin bereketini artıracak sonucuna varılır.¹¹

Hak Teâlâ tarafından kula bahşedilmiş olan kulak, göz gibi bütün uzuvları ve her türlü nimetleri O’nun razı olacağı yerlerde sarf etmek de şükrüdür. Sözelimi zenginliğin şükrü infak etmekle, sıhhatin şükrü hastaları gözeterek ziyaret etmekle, ilmin şükrü başkalarına öğretmekle, tokluğun şükrü aç olan kimseleri doyurmakla sağlanmış olur.¹²

Meşhur sûfî Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), şükrü, kişinin nefsini nimete ehil görmemesi olarak tanımlayarak onun Allah tarafından bir lütuf olduğunu belirtmiş.¹³ Böylece şükre yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.

1.2. Kur’an-ı Kerim’de Şükür

Şükür, Kur’an-ı Kerim’de çeşitli fiil ve isimler şeklinde yetmiş beş yerde geçmektedir. Bu ayetlerde genel itibarıyla Âdemoğluna verilen nimet ve ihسانlardan söz edilmektedir. İnsandan nimetin gerçek sahibini tanıyarak şükretmesi bildirilmekte ve onları büyük mükâfatların beklediği müjdesi verilmektedir.¹⁴

Yüce Allah, “Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin ve Allah’a şükredin; eğer kendisine kulluk ediyorsanız”¹⁵ buyurarak, kullarına, verilen nimetlere karşı şükretmeyi emretmiştir. Akıl ve iman sahibi her kişi, saygı ve hürmete layık olanın Yüce Allah olduğunu kalbiyle bilmelidir. Zira sayılamayacak kadar üstün, kıymetli nimetleri kullarına bağışlayan ve ikram eden O’dur. Kalp ile bilinen bu şeyler, dil ve diğer organlar ile de kanıtlanmalıdır. Bu aynı zamanda imanın bir gereğidir.¹⁶

⁹ Kuşeyrî, *Risale*, s. 214.

¹⁰ İbrahim 14/7.

¹¹ <https://avesis.erciyes.edu.tr/onkucuk/dokumanlar> , “Ef’âl-I Şükür ve Mutasavvıfların Şükür Bilinci”, (erişim: 01 Haziran 2021).

¹² Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 168.

¹³ Gazzâlî, *Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed*, *İhyâü Ulûmi’d-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul 1985, IV, 162.

¹⁴ Çağrı, “Şükür”, s. 260.

¹⁵ el-Bakara 2/172.

¹⁶ Bursevî, İsmâil Hakkı, *Rûhu’l-Beyân*, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 1421/2000, I, s. 276.

Kur'an'da pek çok ayette şükür, imana atfen kullanılmıştır. Bu bağlamda küfür kelimesinin anlamına baktığımızda çoğunlukla 'minnettarlığın' zıddı olarak kullanıldığını ve genellikle 'nimete nankörlük etmek' anlamına geldiğini görürüz.¹⁷

"...Süleyman tahtı yanında yerleşmiş halde görünce şöyle dedi: "Bu, şükür mü edeceğim (eşküri) yoksa nankörlük mü edeceğim (ekfürü) diye beni denemek için, Rabbimin bana bir lütfudur. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, cömerttir."¹⁸

"Şayet nankörlük ederseniz (in tekfurû), bilin ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur ve O, kullarında küfür görmekten razı olmaz. Ama şükrederseniz (in teşkurû), sizin için bundan razı olur"¹⁹ ilgili ayetlerde şükür anlayışının temelde küfür anlamının karşıtı olduğu görülmektedir.²⁰ Oysaki kâfir sözcüğü, yaygın olarak Allah'ın birliğini, peygamberi veya şeriatı yahut da bunların üçünü birden inkâr eden kişi anlamında kullanılsa da şeriatın hükümlerini çiğneyen ve üzerine düşen Allah'a şükür vazifesini terk eden kişi anlamında da kullanılmıştır.²¹

Ayrıca ayetlerde geçen şükür ifadesi müfessirler tarafından Allah'a itaat şeklinde yorumlanmıştır. Yine itaati nimetler üzerinde Allah'ın hakkı olduğunu bilip buna uygun davranmak şeklinde de açıklamışlardır. Bu anlamda ayetin, sûfilere göre "nimeti bilmek ve dile getirmek" olan şükürün anlamına uygun olduğu görülmektedir.²²

"Kullarımdan şükreden ne kadar az!"²³ "Ne az şükrediyorsunuz?"²⁴ "O, sizin için kulakları, gözleri ve gönülleri inşa edendir; ne az şükrediyorsunuz"²⁵ gibi ayetlerde, Allah'a karşı şükür yerine getirmenin zor bir iş olduğuna işaret edilmiştir. Çünkü şükür, Allah'ın ihsan ettiği nimetten başkalarının da faydalanmasını sağlamaktır.²⁶ Âlimin ilmini başkalarına öğretmesi, sanatkârın sanatçı yetiştirmesi bu kabildendir. Allah, şükretmelerinden dolayı sadece iki dostunu övmüştür.²⁷ Nitekim Hz. İbrahim hakkında

¹⁷ İzutsu, Toshihiko, *Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 2017, s. 202.

¹⁸ en-Neml 27/40.

¹⁹ ez-Zümer 39/7.

²⁰ İzutsu, *Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 306.

²¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 855.

²² Erkaya, Mahmut Esad, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2015, s. 79.

²³ Sebe' 34/13.

²⁴ el- A'râf 7/10.

²⁵ el- Mü'minün 23/78.

²⁶ İz, Mahir, *Tasavvuf*, Rahle Yayınevi, İstanbul 1969, s. 246.

²⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 531.

“O'nun nimetlerine şükrediciydi”²⁸ ve Hz. Nuh hakkında da “Şüphesiz o, çok şükreden bir kuldu”²⁹ diye buyurmuştur.

Kur'an sürekli olarak Allah'ın kullarına karşı lütufkâr olduğu üzerinde durur. Bütün bunların karşılığında ise insandan beklenen Allah'a içtenlikle şükretmesidir.³⁰ Bazen gece ve gündüzün birbiri peşi sıra gelişi,³¹ ölü toprağı diriltmek için Allah'ın yağmur bulutları göndermesi³² yahut yararlanmaları için insanların emrine verilen hayvanlar³³ ya da denizde dağlar gibi yüzen ve Allah'ın dilemesi halinde rüzgârı durdurup onları suyun üzerinde öylece hareketsiz bırakacağı gemiler,³⁴ buna örnek olarak verilebilir. Allah'ın fazlının göstergesi olan bu ayetlerin sonunda hep insanın nankör olması şikâyeti ile biter:³⁵

“Şüphesiz Allah insanlara karşı çok lütufkârdır, fakat onların çoğu (O'nun nimetlerine) şükretmezler.”³⁶

Şükür ayrıca nimetlerin kapısını aralar. Nimet şükürle bollaşır.³⁷ Nitekim “Rabbiniz şöyle buyurmuştur: 'Eğer şükrederseniz, muhakkak size artırırım, ama nankörlük ederseniz, şüphesiz benim azabım pek şiddetlidir”³⁸ ayetinde nankörlüğün lütufların kaynağını kurutacağı, en büyük bağışların şükredenlere olduğu bildirilmektedir.³⁹

Netice itibariyle insan, kendisine yapılan iyiliklere teşekkürle karşılık verecek kabiliyette ve sorumlulukta yaratılmıştır. Bu nedenle kişi, öncelikle kendisine sayısız nimet bahşeden Yüce Allah'a ve iyilik gördüğü insanlara teşekkür etmelidir. İyilik yapan da iyiliğe kavuşan da memnun olur ve iyilikler katlanarak artmaya devam eder.⁴⁰ Aksi halde nimetin sahibini tanıyamaz, her şeyi kendi elde ettiği yanılığınca düşerek Kur'an'ın ifade ettiği “nankör” sıfatına muhatap kalır ki hem dünyasını hem de ahiretini kaybeder.⁴¹

²⁸ en-Nahl 16/121.

²⁹ el-İsrâ 17/3.

³⁰ es-Secde 32/7-9.

³¹ el-Kasas 28/73.

³² el-Câsiye 45/5; el-Vâkıa 56/69-70.

³³ Yâsîn 36/71-73.

³⁴ eş-Şûrâ, 42/32-33.

³⁵ İzutsu, *Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 307-8.

³⁶ Yûnus 10/60.

³⁷ Attâr, Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîsâbüri, *Pendnâme*, çev. Cemal Aydın, Sufî Kitap, İstanbul 2020, s. 56.

³⁸ İbrahim 14/7.

³⁹ Attâr, *Pendnâme*, s. 54.

⁴⁰ Ak, Ahmet, “Maturidi' nin Şükür Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47/2, s. 185, ss. 184-195, Ankara 2006.

⁴¹ en-Nahl 16/112.

1.3. Hadislerde Şükür

Şükür denilince ilk akla gelen isim hiç şüphesiz Hz. Muhammed'dir. "Şükreden bir kul olmayayım mı?"⁴² diyerek verdiği cevap hafızalarımızda yer etmiştir.

İnsanın şükürden ne anlaması gerektiği ve yine bunu nasıl yerine getirmesi gerektiği Rasûlullâh tarafından öğretilmiştir. Cabir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber: "Bir kimseye bir nimet verilir de onu (hayırla yâd ederek) dile getirirse, onun şükrünü yerine getirmiş olur. Eğer onu (kimseye söylemeyerek) gizlerse ona nankörlük etmiş olur"⁴³ buyurarak sadece nimeti inkâr etmek değil, onu gizlemenin de şükür ahlakına uygun olmadığını, nankörlük etmek olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'de de bu "...ve Rabbinin nimetini söyle."⁴⁴ ayeti ile açıkça ifade edilmiştir.

Yaratılış ve şükür arasındaki irtibata işaret eden Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), insanın yaratılış hikmetinin ibadet, hamd ve şükür olduğuna dikkat çekmiştir. Kişi, iyiliklerin farkında olarak teşekkür edebilme kabiliyetine sahiptir. Ona göre insan bu ahlâkî sorumlulukta yaratılmıştır.⁴⁵

Hz. Peygamber, şükrün insanın kişiliği ile ilişkisi olduğunu vurgulayarak, "İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a da şükretmez."⁴⁶ buyurmuştur. Kişinin iyilikleri görebilmesi, olup bitenlerin farkında olarak bütün güzelliklerin Hak'tan geldiği şuurunu kazanması ve kendinde olan bu kabiliyeti keşfetmesi insani ilişkilerindeki nezaketine dayanmaktadır.

Allah Rasûlu'nun ahlakı ile ahlaklanmak demek, Kur'an'ın ahlakına sahip olmak demektir.⁴⁷ Müslümanlar, bu ahlaka sahip olmak çabasında olmalıdır. Şükretmek de bunun bir parçasıdır. Bu anlamda "Mümin'in durumu gıpta ve hayranlığa değer. Çünkü her hâli kendisi için bir hayır sebebidir. Böylesi bir özellik sadece müminde vardır: Sevinecek olsa, şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir belâ gelecek olsa, sabreder;

⁴² Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr-Yemâme, Beyrut 1993, "Teheccüd", 6 (No. 1078).

⁴³ Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ., Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dimaşk 2009, "Edeb", 12 (No. 4813).

⁴⁴ ed-Duhâ 93/11.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, I, 153.

⁴⁶ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir v. dğr., Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, Mısır 1962-1977, "Birr", 35 (No. 1954).

⁴⁷ Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1991, "Müsâfirin", 139 (I, 512).

bu da onun için hayır olur”⁴⁸ hadisi ile müminlere bir yol gösterilmiştir. Böylesi bir yaşam şekli dünya ve ahiret huzurunu temin edecektir.

Dinî ve ahlâkî boyutları bulunan “insan-ı kâmil” anlayışı, tasavvufun en ehemmiyetli konusudur.⁴⁹ Elbette bu, kâmil iman sahibi olmakla ilişkilidir. Bu anlamda şükür ahlakı, imanın kâmil seviyeye ulaşmasının yollarından biridir.⁵⁰

Şükürün ifa edilmesinin zor olduğu ve bunu yerine getirenlerin mükâfatlandırılacağı hususu pek çok ayette görüldüğü gibi, Allah Resulü de “Yemek yiyip şükreden/şâkir, oruç tutup sabreden gibidir”⁵¹ buyurarak, şükretmenin kıymetine dikkat çekmiştir.

Şükür, ayet ve hadislerde önemle üzerinde durulan ve insan hayatının vazgeçilmez bir parçası olduğu vurgulanan bir kavramdır. İnananların, bu iman gereği olarak, muhakkak şükür erdemine sahip olması lazımdır.

1.4. Şükürün Kısımları

Şükür konusu ağırlıklı biçimde tasavvufî-ahlâkî eserlerde incelenmiştir.⁵² Tasavvufî düşüncede şükür seyr ü sülûk sürecinde salikin yükseleceği makam ve mertebelerden biridir.⁵³ Bu sebeple mutasavvıflar kişinin seviyesine göre şükür kısımlarına ayırmışlardır.

1.4.1. Dil ile Şükür

Lütfun Allah’tan geldiğini bilerek, O’ndan razı olduğunu açıkça beyan etmek anlamlarına gelen dil ile şükür,⁵⁴ Hakk’ı zikretmek suretiyle lisan ile yapılabilecek her şeyi ifade etmektir. “Ya Rabbi, şükür! Elhamdülillâh, verdiğin nimetlere sonsuz şükürler olsun!” şeklinde yapılan tazarru' ve niyazlar, dille yerine getirilen şükre örnek verilebilir.⁵⁵

⁴⁸ Müslim, “Zühd”, 64 (IV, 2295).

⁴⁹ Aydın, Mehmed, “İnsân-ı Kâmil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, s. 330, ss. 330-31, İstanbul 2000.

⁵⁰ Vuruşkan, Hüseyin, “Hadislerin Diliyle İman-ı Kâmil Kavramının Karakteri”, *Diyanet İlmî Dergi*, 55/2, s. 354, ss. 339-377, Ankara 2019.

⁵¹ Buhârî, “Eṭ’ime”, 54.

⁵² Çağrı, “Şükür”, 261.

⁵³ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, IV, 157.

⁵⁴ Bulut, Hasan, “Kur’an Bağlamında Sabır ve Şükür İlişkisi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, s. 344, ss. 338-355, Bingöl 2020.

⁵⁵ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 168.

Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed'e ve onun nezdinde bütün insanlara; "Rabbinin nimetine gelince, O'nu minnet ve şükranla an"⁵⁶ buyruğunun kavli şükür ile alakalı olduğu görülmektedir. Bütün bunlar birlikte mütalaa edilerek yerine getirildiğinde hakiki ve kâmil şükür gerçekleşmiş olur. Fakat Kur'an'da⁵⁷ bunu hakkıyla yerine getirenlerin sayısının az olduğu bildirilmiştir.⁵⁸

Nimetin gerçek sahibi Allah'tır. O'nu insanlara bahşeden de yine Allah'tır. Dolayısı ile hakiki şükür de Allah'a yapılmalıdır. Abdülkâdir-i Geylânî (ö. 561/1165-66) dil ile şükürü, "nimetin Allah'tan olduğunu itiraf ve sebebin sadece O olduğunu söylemektir" şeklinde tarif etmiştir.⁵⁹

Dil ile şükürün ehemmiyeti Hz. Peygamber'in hayatında da görülmektedir. Rasûlullâh adamın birine: "Nasıl sabahladın?" diye sorar. Adam da: "Hayır içinde" der. Allah'ın Resulü soruyu ikinci kez sorar ve cevap aynıdır. Üçüncüde adam: "Elhamdülillah, Allah'a şükür olsun, hayır içinde" diye yanıt verince Allah Resulü: "Senden söylemeni istediğim işte bu idi" der.⁶⁰ Burada Hz. Peygamber, kulun memnuniyetini dile getirmesinin önemine dikkat çekmektedir. Bunu destekleyen bir diğer hadisi şerifte de aynı hususa temas eder ve: "Zikrin en faziletlisi; Lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka ilah yoktur), duanın en faziletlisi; elhamdülillah rabbi'l-âlemin (Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun)'dir"⁶¹ buyurur.

Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890 [?]), şükürün tanımını yaparken onu dil ile ifade etmenin gerekliliğine vurgu yapar ve "Şükür, nimeti vereni tanımak ve O'nun nimet ve ihsanlarını ikrar etmektir"⁶² der. Bununla birlikte Yüce Allah ayet-i kerimede: "Ama sen Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerle beraber ol."⁶³ "Her türlü övgü: hiçbir çocuk edinmeyen, mülkte ortağı bulunmayan, zaafi olmadığı için herhangi bir veliye yardımcıya muhtaç olmayan Allah'a yaraşır de ve Rabbini en büyük ilan et"⁶⁴ buyurmuş, Hz. Peygamber ve tüm insanlara kendisine tesbih, hamd ve şükretmesini, bunu da dil ile söylemesini emretmiştir.

⁵⁶ ed-Duhâ 93/11.

⁵⁷ Sebe' 34/13.

⁵⁸ Akpınar, Ali, "Nimetin ve Nimet Sahibinin Farkında Olmak: Şükür", *Somuncu Baba Dergisi*, 100, s. 7, ss. 6-9, Malatya 2009.

⁵⁹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 170.

⁶⁰ Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, trc. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2004, II, 281.

⁶¹ Tirmizî, "Deavat", 9 (No. 3383).

⁶² Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim, *Doğuş Devrinde Tasavvuf/Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 165.

⁶³ el-Hicr 15/98.

⁶⁴ el-İsrâ 17/111.

Kur'an-ı Kerim birçok ayette müminlerin özelliklerinden bahseder. Dil ile Rabbi övmek de bu özellikler arasında sayılmaktadır.⁶⁵ Şükürün dil ile açığa çıkması mevzuunda meleklerin,⁶⁶ cennetliklerin hamd etmesinden⁶⁷ söz edilmektedir. Ayrıca Kur'an' da Hz. İbrahim'in⁶⁸, Hz. Nuh'un⁶⁹, Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın⁷⁰ hamd etmeleri de misal olarak verilmiştir.⁷¹

Kıymetli şairlerimizden biri olan Faruk Nafiz Çamlıbel' in “*Hamd ü Sena*” adlı şiiri lisan ile şükre güzel bir örnektir:

*Ne var ki mevcûd ise âlemde, güzel, doğru, iyi;
Arayan fikri, bulan râhu, seven sevgiliyi
Bize bahşetmiş olan Hazret-i Rahmân'a şükür.*

*O büyük Rabb'e şükürler ki, ayak bastığımız
Yeri halketti barınsın diyerek varlığımız;
Ve yer üstünde hayâlin cereyânınca uzun,*

*O büyük Rab ki, ışıklar yakıyor göklerde,
Lûtfunun feyzini, görsün diye insan yerde;
En büyük nîmete hamd, en küçük ihsâna şükür.*

*O büyük Rab ki, ufuklar boyu nîmetlerini,
Hüsn ü an, reng ü füsün, aşk ü cünûn mahşerini
Gayrı kâfi görerek sevdiği biz kullarına
Şimdiden vâdediyor başka bir âlem yarına;
Mâ-i Tesnîm'e şükür, Ravza-i Rıdvân'a şükür.*

*O ki, sedâsına yandıkça bütün mahlûkat,
Arş-ı Alâ'da Ezel kasrına çıkmış yedi kat,
Geriyor hüsn-i ilâhîsine atlas perde...*

⁶⁵ es-Secde 32/15.

⁶⁶ ez-Zümer 39/75; eş-Şûrâ 42/5.

⁶⁷ Yûnus 10/10; Fâtır 35/34.

⁶⁸ İbrâhim 14/39.

⁶⁹ el-Mü'minûn 23/28.

⁷⁰ en-Neml 27/15.

⁷¹ Bulut, “Kur'an Bağlamında Sabır ve Şükür İlişkisi”, s. 344.

*En güzel vuslatı tattırmak için mahşerde
Bize, gündüz gece, zehrettiği hicrâna şükür.*⁷²

Sonuç olarak, verilen nimetlerin hakiki sahibini tanımak ve bunu da dil ile beyan etmek, Allah Teâlâ'nın kullarına yapılmasını emrettiği bir davranıştır. Ancak tek başına yeterli değildir. Şükürün kalp ve beden ile de yerine getirilmesi gerekmektedir.

1.4.2. Beden ve Âzalar ile Şükür

Her şeyin yaratıcısı ve tek sahibi olan Allah, kullarına karşı oldukça merhametli ve lütufkârdır. O, türlü nimetlerle âdemoğlunu rızıklandırmaktadır. Buna karşılık insandan beklenen vefalı olması ve kendisine bahşedilen ihsanlara şükretmesidir. Bunun bir yolu da azalar ile yapılan şükürdür. Yani kul, Hakk'ın ihsan ettiği kulak, göz gibi her bir organı yine Hakk'ın rızası doğrultusunda kullanmalıdır.⁷³ Nitekim “Bir de hiç bilmediğin bir şeyin ardınca gitme; çünkü kulak, göz, gönül; bunların her biri ondan sorumludur”⁷⁴ ayeti bunu işaret etmektedir.

Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), şükürün nimetin türüne göre olmasından bahsederek ilmin şükürünün amel, amelin şükürünün ise ilmi artırmak olduğunu söylemiştir.⁷⁵

Gazzâlî (ö. 505/1111)'ye göre azalarla şükür, Rahman'ın kullarına vermiş olduğu bütün hayırları, iyilikleri O'na boyun eğme ve saygı yolu ile sarf ederek, isyandan kaçınmakla gerçekleşebilir. Gözün şükürü hata ve kusurların gizlenmesiyle, kulağın şükürü kusur ve ayıpların dillendirilmemesiyle olur.⁷⁶ Aklın şükürü, Allah'ın dilediği doğrultuda kullanmakla; insan olmamızın şükürü, Allah ve Resulünü tanımak, Kur'an ve sünnetin yolunda olmakla; tok olmanın şükürü, aç olanların halinden anlayıp onları doyurmakla ifa edilmiş olur.

Neticede Allah Teâlâ'nın ihsan ettiği güzelliklere karşılık olarak O'nun istediği şekilde hareket etmek, bahşettiği kulak, göz ve kalp gibi azalarla Allah'ın haram kıldığı şeylerden uzak durup ve helal kıldığı işleri yapmak şükürün bedenle ifası anlamına gelir.

1.4.3. Kalp ile Şükür

⁷² <http://siir.sitesi.web.tr/faruk-nafiz-camlibel/hamd-u-sena.html> (erişim: 31 Mayıs 2021).

⁷³ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 168.

⁷⁴ el-İsra, 17/36.

⁷⁵ Özköse, Kadir, “Dil, Gönül ve Bedenin Şükürü”, *Somuncu Baba Dergisi*, 100, s. 19, ss. 16-19, Malatya 2009.

⁷⁶ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, IV, 160.

Şükür çeşitlerinde biri de kalp ile şükürdür. Bu, nimetin asıl sahibine karşı hürmeti korumak suretiyle nimetin kendisine değil de sürekli olarak onu verene kalbi bağlamakla gerçekleşir.⁷⁷

“Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi.”⁷⁸ ayetinde kalp ve diğer azalarla şükürün yapılmasının imkanına değinilmiştir. Tasavvufi hayatın şekillenmesinde önemli bir rolü bulunan Abdülkâdir-i Geylânî, kalp ile şükürün, içte ve dışta, hareket ve sükûn hali dahil bütün durumlarda kişinin üzerindeki nimetlerin tamamının yalnızca Allah'tan geldiğine iman etmekle olacağını belirtmiştir.⁷⁹

Cüneyd-i Bağdâdî, şöyle demiştir: “Şükür, nimeti kalp ve dil ile itiraf etmektir.” Kişinin kendi iç dünyasında nimetlerin esas sahibini tanıyıp bunu kalben itiraf etmesi, başkalarına da dili ile söylemesidir. Öyleyse şükürün kâmil seviyede olması bu ikisinin birlikte olmasıyla mümkün olacaktır.⁸⁰

Kur'an'da yer alan ifadelerde kalp öğüt, ibret alma,⁸¹ hakikati görme, anlama⁸² ve hidayete ulaşma⁸³ yeri olarak konumlandırılmıştır. Hatta Kur'an, imanın kalbe yerleştiğini,⁸⁴ bir şeyi kasıtlı yapmanın onu kalben istemekle meydana geleceğini⁸⁵ haber verir. Bu sebeple kalp ile şükür, nimeti veren Zat'ın lütfunu tefekkür ederek nimetin kıymetini bilmek ve onu ihsan edene kalben hürmet göstermekle olacaktır.⁸⁶

Hadis-i şeriflerde de şükürün kalp ile yerine getirilmesinin önemine vurgu yapılmıştır. Katâde'nin (ö. 23/643) rivayetine göre Hz. Peygamber: “Dört şey vardır ki kimde bulunursa ona dünyanın da ahiretin de saadeti verilmiş olur. Bunlar; Allah'ı zikreden bir dil, Allah'a şükreden bir kalp, sabırlı tahammüllü bir beden, salih bir zevcedir”⁸⁷ buyurmuştur.

İmam Mâtürîdî, şükürün üç çeşidini de gerekli görmeye beraber, bunların en değerlisinin, kalbin şükürü olduğunu belirtmiştir. Nitekim o, şükürün, bilerek, isteyerek

⁷⁷ Kuşeyrî, *Risale*, s. 215.

⁷⁸ en-Nahl 16/78.

⁷⁹ Geylânî, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost, *Futuhu'l-Gayb (Âlemlerin Keşfi)*, çev. Mehmet Bilal Yamak, Sufi Kitap, İstanbul 2021, s. 170.

⁸⁰ Kaşânî, İzzeddîn Mahmûd bin Ali Kaşânî Natanzî, *Tasavvufun Ana Esasları*, çev. Hakkı Uygur, Kurtuba Kitap, İstanbul 2010, s. 378.

⁸¹ el-Kâf 50/37.

⁸² el-Hac 22/46.

⁸³ et-Teğâbun 64/11.

⁸⁴ el-Hucurât 49/7.

⁸⁵ el-Bakara 2/225; el-Ahzâb 33/5.

⁸⁶ Bulut, “Kur'an Bağlamında Sabır ve Şükür İlişkisi”, s. 343.

⁸⁷ Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Gafletten Kurtuluş*, çev. Yaman Arıkan, Uyanış Yayınevi, İstanbul 1987, II, 651.

Allah'a inanıp güvenmek, verdiği nimetleri görmek ve O'nun razı olacağı işleri yapmakla olacağını ifade etmiştir. Buradan hareketle “Şükür hem imanı hem de sâlih amelleri kapsamaktadır” denilebilir. Başka bir ifadeyle, kişi, yalnız inanmakla yahut yalnızca hayırlı ameller işlemekle şükrünü yerine getirmiş sayılmaz.⁸⁸

Bunlar ışığında dil ile şükrün itaat ederek nimetin sahibini söylemek; beden ile şükrün, Yüce Allah'ın emirlerine uygun davranmak, kulluk vazifesini yerine getirmek; kalple şükrün de Hakk'a olan saygıyı korumaya devam ederek kendini O'nu görmeye adanmak olarak tespit edilmiştir.⁸⁹

1.5. Mutasavvıflara Göre Şükür

Tasavvuf tarihi boyunca pek çok sūfinin varlığı bilinmektedir. Bunlardan bazılarının eserleri günümüze ulaşmışken bazıları ise sadece isim ve görüşleriyle hafızalarda yer etmiştir. Biz bu çalışmamızda tasavvuf klasikleri olarak kabul edilen⁹⁰ eserleri ele almak suretiyle şükrü bir başlık altında incelemiş bazı mutasavvıfların görüşlerine yer vereceğiz.

1.5.1. Hâris el-Muhâsibî' ye Göre Şükür Kavramı

İlk dönem sūfilerinden Muhâsibî (ö. 243-857), tefsir, fıkıh, hadis gibi ilimlerle meşgul olmuş, fakat tasavvuf yönüyle de tanınmıştır.

Asıl adı Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Anezî olmasına rağmen nefis muhasebesi konusundaki hassasiyetinden dolayı Muhâsibî olarak bilinmektedir.⁹¹

Muhâsibî şükrü, bilmek, anlamak ve yaşamak üzerine kurmuştur. O'na göre şükür, bütün nimetlerin Allah tarafından verildiğini bilmek, mahlûkatın tamamının O'nun kudreti dâhilinde rızıklandırıldığını anlamak ve hem kendine hem de başkalarına gelen nimet için şükretmektir.⁹² Muhâsibî'nin bireyin sadece kendisi değil de bütün mahlûkatın Allah tarafından gözetildiği şuuru ile şükretmesine değinmesi şükre farklı bir perspektif kazandırmıştır.

⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, XI, 460.

⁸⁹ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 987.

⁹⁰ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Klasikleri*, Erkam Matbaacılık, Ankara 2010.

⁹¹ Erginli, Zafer, “Muhâsibî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXI, s. 13, ss. 13-16, İstanbul 2006.

⁹² Muhâsibî, Ebu Abdillâh el-Haris b. Esed el-Anezi, *Tevbenin İlk Adımı*, trc. Muhammed Çoşkun, İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2003, s. 97.

Muhâsibî, şükür ehlinin vasıflarından da bahsederek bu zümreye dâhil olmak isteyenlere bir yol gösterir. Eğer insan sahip olduklarının hesabını verme endişesi taşır, bunların şükürünü yerine getirme gayretinde olursa şükretmeye doymaz, neticede şükür ehlinden olur. Böyle kimseler mallarının azlığına bakmaz, kanaat sahibi olur. Hatta çok fazla mala sahip olmaktan, şükürünü eda edememekten kaygılanır. Bunun yanında Hak Teâlâ'ya dua eder, gerçek manasıyla şükredebilmeyi O'dan niyaz eder.⁹³ Bu yolla kul yaratıcıyı tanıma, sevmeye ve O'na yakın olma gayretiyle yaşadığında kendinden ve Allah'tan razı olarak hayatını sürdürmüş olur.

Muhâsibî, şükürün nimetleri arttıracığına dair ayete⁹⁴ dayanarak nimetlerdeki artışı Allah'a şükürün belirtisi olarak görür. O'na göre her şükür daha fazla şükretmeyi gerektirir. Çünkü Allah'a şükretmek de bir nimettir. Yani nimet verene şükredebilmenin de nimet olduğu bilincine varmaktır. Bu durumda şükürün yeterli olması söz konusu değildir. İnsan, Yüce Allah'ın verdiklerinin bir tanesinin dahi şükürünü eda etmekten acizdir.⁹⁵ Bu sebeple kul, O'ndan rahmetini de isteyerek şükretmelidir.

1.5.2. Ebû Tâlib el-Mekkî'ye Göre Şükür Kavramı

Hicri IV. yüzyılda yaşamış büyük mutasavvıf Ebû Tâlib El-Mekkî (ö. 386/996), tasavvuf klasikleri arasında yer alan *Kûtü'l-kulûb* isimli eserin müellifidir.⁹⁶ O, zühd ve ibadet konularını ele aldığı eserinde şükür bahsini etraflıca incelemiştir.

Şükür, Allah'ın bir nimetidir. Kul dara düşüp sıkıntıya girdiğinde de şükür hâlinde olmalı, maddi veya manevi rızıkları elde ettiğinde de bu hal devam etmelidir. Nitekim her mürîd, Hz. Nuh'a nispet edilen bu makama kavuşmak emeliyle bela ve musibetleri de bir nimet olarak görür ve Allah'a şükürünü eda eder.⁹⁷

Ebû Tâlib el-Mekkî şükürün, muttakilerin bütün güzel hallerinin temeli olan yakîn makamlarından biri olduğunu belirtir. Düşüncelerini ayet ve hadisler ışığında beyan eden Mekkî, “Eğer şükreder ve inanırsanız Allah size niye azap etsin?”⁹⁸ sözü gereğince şükürün imanın bir cüz'ü olduğunu savunur.⁹⁹ Yine “Öyleyse siz beni zikredin ki ben de

⁹³ Muhâsibî, *Tevbenin İlk Adımı*, s. 41.

⁹⁴ İbrahim 14/7.

⁹⁵ Muhâsibî, *Tevbenin İlk Adımı*, s. 97-98.

⁹⁶ Saklan, Bilal, “Ebû Tâlib El-Mekkî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, s. 239, ss. 239-40, İstanbul 1994.

⁹⁷ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, II, 275.

⁹⁸ en-Nisâ 4/147.

⁹⁹ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, II, 275.

sizi zikredeyim. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin”¹⁰⁰ ayetinde şükür ve zikrin birlikte geçmesine dikkat çeker.

Allah Teâlâ şükredenlere kesin olarak nimetini artıracığını vadetmiş¹⁰¹ ve bunda hiçbir istisna yapmamıştır. Hâlbuki zenginlik,¹⁰² duaya icabet,¹⁰³ rızık,¹⁰⁴ mağfiret¹⁰⁵ ve tövbe¹⁰⁶ gibi konularda istisna yaparak, bunların gerçekleşmesini kendi dilemesine bağlamıştır. O halde şükreden kimselere mutlak olarak nimet artırılır, çok şükredenlere de fazlaca artırılır. Çok şükretmek sahip olunan tek bir nimet dahi olsa bunun kıymetini idrak edip devamlı şükür halinde olmaktır. Bu rubûbiyet ahlakıdır.¹⁰⁷

Mekkî, kalbin şükürü, dilin şükürü ve azaların şükürü olmak üzere şükürü üç kısma ayırır. Yüce Yaratıcıyı nimet anında müşahede etmek ve ihsana nail olduğunda onun kimden geldiğini bilmek, kalbin şükürüdür. Kalbin nimeti vereni tanıyıp bilmesi şükürün ta kendisidir. Hakk’ı zikretmek, her yerde Rabbinin anarak dili ile O’ndan hayırla bahsetmek, kendisine verilen her şeye hamd-ü senada bulunmak dil ile yapılan şükre girmektedir. Hatta Mülk sahibini yarattıklarına şikâyet etmemek dahi dille yapılan şükür kapsamındadır.¹⁰⁸

Allah Teâlâ, Kur’an-ı Kerim’de “Hamd” ederek başlamıştır. Allah Rasulü bu bağlamda “Zikrin en faziletlisi "lâ ilâhe illallah" duanın en faziletlisi de "el-hamdülillahi rabbi'l-âlemin'dir”¹⁰⁹ buyurmuştur. Mekkî bu hususu biraz daha açarak, la ilahe illallah, sübhanallah, elhamdülillah gibi zikirlerin bir şükür ifadesi olduğunu dile getirir. Devamlı dil ile zikredilen bu şükür zamanla kalbe nakşedilerek buradan kalbin şükürü cereyan etmektedir. Kalbe hâkim olan şükür, Allah’ın da kabul ettiği şükür hâline gelir. Binaenaleyh kula ilim, hikmet kapıları açılır ve bir takım gizli perdeler aralanır.¹¹⁰

Allah’a hiçbir şekilde isyan etmeme azaların şükürüdür. Vücudun her bir organı bir amaç için yaratılmıştır. Bu amaca uygun hareket edip itaat etmek kulun öncelikli vazifesidir. Aksi halde nankörlük edilmiş olacaktır. “Baksana şunlara, Allah’ın nimetini küfre (nankörlüğe) çevirdiler...”¹¹¹ ayeti buna örnektir. Allah’ın nimetini değiştirmekten

¹⁰⁰ el-Bakara 2/152.

¹⁰¹ İbrahim 14/7.

¹⁰² et-Tevbe 9/28.

¹⁰³ el-En'am 6/41.

¹⁰⁴ el-Bakara 2/212.

¹⁰⁵ Âl-i İmrân 3/129.

¹⁰⁶ et-Tevbe 9/27.

¹⁰⁷ Mekkî, *Kûtu'l-Kulüb*, II, 277-78.

¹⁰⁸ Mekkî, *Kûtu'l-Kulüb*, II, 280.

¹⁰⁹ Tirmizî, “Deavat”, 9 (No. 3383).

¹¹⁰ Mekkî, *Kûtu'l-Kulüb*, II, 283.

¹¹¹ İbrahim 14/28.

maksat kıymet bilmeyip isyan etmektir. Böyle bir durumda azap o kişi üzerine hak olmuştur.¹¹² Bazen bu ceza dünyada nimetin kesilmesi, zillet ve sıkıntıya düşmek olarak verilir. Bazen de cehennemde hapsedilmek suretiyle ahirette verilir.¹¹³

Şükür makamı Mekkî'ye göre, "Şükreden bir kul olmayayım mı" diyen Resulullah'ın ayakları şişine kadar namaz kılıp şükürünü eda ettiği bir makamdır. Şükürün bir gereği olarak ibadetlerini katlayarak ifâ eden sâlik daima salih amel işleme peşindedir.¹¹⁴

Bütün nimetlere şükredilmesinin gerekliliği üzerinde durulduğu gibi bazı nimetlere karşı şükretmenin mutlak surette şart olduğu aşikârdır. Bunların kıymeti bilinmediği takdirde onların şükürü ve hakkı zayı olmuş olacaktır.¹¹⁵ Ebû Tâlib el-Mekkî, bu nimetleri üç başlık altında ele almıştır:

İlki Yüce Allah'ın kudretini, azametini gözlerden perdeleme nimetidir. Zira O'nu dünyada açıkça görmek mümkün olsa idi kulların işledikleri günahların küfür sebebi olması gerekirdi. Bununla birlikte gayba imanları sebebiyle elde ettikleri dereceler olmazdı.¹¹⁶ Çünkü iman, görmediği halde inanmayı seçmekle değerlidir.

İkincisi, kader ve ilahi ayetlerle ilgili bilgilerin kullardan gizli tutulmasıdır. Kulun dünya işlerini sağlıklı bir biçimde yürütebilmesi gaybe ait sırlardan habersiz olmakla mümkün olacaktır.¹¹⁷ İnsan günah işleme potansiyelinde olan bir varlıktır. Bunları bilmesi ile küçük günahları da büyük günah gibi sayılacaktır.

Ecel vaktinin bilinmemesi de şükredilecek en önemli nimetlerdendir.¹¹⁸ Kişinin öleceği zamanı bilmesi dünya hayatını zora düşürebilir. Bunun yanında bunu bilmek onlar için kesin bir bilgi olurdu ve sorumlulukları artardı.

Allah'ın bütün insanların günahlarını örtmesi kimsenin birbirinin durumundan haberdar olmaması, halkın salih ve veli kimseleri bilmemesi, dünya malından fazla verilmemesi, Allah'a iman etmiş olma ve daha pek çok şey, görebilenler için şükür gerektiren nimetlerdendir.

Hülasa kul kibir göstermeksizin her şeyin yaratıcıya ait olduğunu bilir ve bunu dillendirirse şükürünü yerine getirmiş olur. Az da olsa çok da olsa küçük de olsa büyük de

¹¹² el-Bakara 2/211.

¹¹³ Mekkî, *Kûtu'l-Kulüb*, II, 283.

¹¹⁴ Mekkî, *Kûtu'l-Kulüb*, II, 286.

¹¹⁵ Mekkî, *Kûtu'l-Kulüb*, II, 288.

¹¹⁶ Mekkî, *Kûtu'l-Kulüb*, II, 288.

¹¹⁷ Mekkî, *Kûtu'l-Kulüb*, II, 288.

¹¹⁸ Mekkî, *Kûtu'l-Kulüb*, II, 289.

olsa Allah'tan gelen türlü türlü nimetler vardır. Bunların her biri şükür sebebidir, daima şükreden bir kul olmak kulluğun asli unsurudur.

1.5.3. Kuşeyrî'de Şükür Anlayışı

Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), tasavvuf ilminde önemli bir yere sahip olan *er-Risâle* isimli eserin müellifidir. Yaşadığı dönemde halkın güvenini ve sevgisini kazanan Kuşeyrî, eserlerinde sünnî inanç esaslarına uygun bir tasavvuf anlayışı ortaya koymuştur.¹¹⁹

Kuşeyrî şükürü makam olarak ele alır ve kavramı Kur'an ayetleri çerçevesinde açıklarken hadislere de yer vererek yorumlar. O, Allah'a olan şükürün, kendisine yaptığı iyilikleri zikretmek ve O'nu yüceltip övmek ile yerine getirilmesi gerektiğini söyler. Bunun yanı sıra Allah'ın kuluna olan şükürünü ise bazı peygamberlerde görüldüğü üzere davranışlarını onaylaması ve övmesi¹²⁰ olarak açıklamıştır. Böylece Kuşeyrî, şükürün tek taraflı olmadığını gösterir.¹²¹

Kuşeyrî'de dile getirilen inceliğin daha önce Mâtürîdî'de olduğu tespit edilmiştir. O, "Şâkir" ve Şekûr" isimlerinin hem insanlar hem Allah için bir anlamı olduğundan bahseder. O'na göre bu kelimeler insanda şu anlamlara gelir:

1. "Şâkir", şükreden; "Şekûr" ise, çok şükreden kimsedir.

2. "Şekûr", Allah'ın verdiği nimetler karşısında O'nu hakkıyla şükretmekten aciz olduğunun farkına varmak anlamına da gelmektedir.

Allah için kullanıldığında ise; "Şâkir" ve "Şekûr" kelimeleri, insanların yaptığı iyilikleri az da olsa Allah'ın lütuf ve keremiyle kolayca kabul edip, karşılığında bolca sevap vermesi, onlardan iyi olarak bahsetmesi; samimi tövbelerini kabul etmesi, çok bağışlayıcı ve merhametli olmasıdır.¹²²

Kuşeyrî, şükürün sadece dil ile söylemenin yeterli olmayacağını bunu kalbiyle de onaylamasının şart olduğunu ifade eder. Bu bağlamda şükürü kısımlara ayırır:

- I. Dille şükür; kulun tevazu ve boyun büküklüğü içinde kendisine verilen nimeti zikretmesidir. Bu âlimlerin şükürüdür.
- II. Beden ve azalar ile şükür; nimet sahibine vefa gösterip hizmet etmektir. İbadet ehlinin şükürü böyledir.

¹¹⁹ Uludağ, Süleyman, "Kuşeyrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, s. 474, ss. 473-75, İstanbul 2002.

¹²⁰ en-Nahl 16/121; el-İsrâ 17/3.

¹²¹ Kuşeyrî, *Risale*, s. 214.

¹²² Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, IV, 99.

III. Kalp ile şükür; nimet verene karşı hürmeti muhafaza ederek kalbi sürekli onu vereni müşahede etmektir. Bu da ariflerin şükrüdür.¹²³

Kuşeyrî, şükür ile alakalı tasavvuf önderlerinin sözlerine de sıklıkla yer verir. Onun aktardığına göre Cüneyd-i Bağdâdî, asıl şükürün kulun Rabbinden başka bir arzusunun ve amacının bulunmaması olduğunu belirtmiştir. Bunu “İnsanların genelinin şükründe bir hastalık vardır. Kul, kendisine verilen nimeti artmasını ister, ancak bunu yaparken yüce Rabbinin huzurunda nefsânî hal ve arzularla bulunur” sözüyle örneklendirmiştir. Yine Hamdûn el-Kassâr (ö. 271/884), “Nimetin Şükrü, o nimetin elde edilmesinde kendini aciz bir çocuk gibi görüp nimeti kendine mal etmemendir” diyerek mahviyet ve acziyete vurgu yapmıştır.¹²⁴

1.5.4. Hâce Abdullah el-Herevî'nin Şükür Anlayışı

Tasavvuf kimliği ile tanınmış Ebu İsmail Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensari el-Herevî (ö. 481/1089),¹²⁵ Hakk'a ulaşma yolunda varılması gereken makamların ele alındığı *Menâzilü's-Sâirîn* eserinin müellifidir. Yüz makamdan bahseden Herevî, bunları on başlık altında değerlendirir. O, şükrü de bu makamlardan biri olarak görür ve dördüncü başlık olan ahlak kısmında kısaca açıklar.

Her bir makamın başında bir ayete yer veren Abdullah Herevî konuya “Kullarımdan şükredenler pek azdır”¹²⁶ ile giriş yapar. Ona göre şükür nimeti vereni tanımadır. Bunun yolu öncelikle nimetin farkında olmak ve onu bilmektir. Zira Yüce Allah Kur'an'da şükür yerine İman ve İslam kelimelerini de kullanmıştır.¹²⁷ Bunun yanında o, şükre nimeti bilmek, kabul etmek ve övmek anlamları vererek bunları avamın şükrü şeklinde değerlendirir.¹²⁸

Herevî, konunun daha iyi anlaşılması adına şükrü üç başlık altında ele alır;

¹²³ Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *el-Cevâhiru'l Mensûre (Saçılmış Mücevherler)*, trc. M. Mansur Gökcan, Harf Yayınları, Ankara 2017, s. 174.

¹²⁴ Kuşeyrî, Risale, s. 215.

¹²⁵ Yazıcı, Tahsin- Uludağ, Süleyman, “Herevî, Hace Abdullah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVII, s. 223, ss. 222-26, İstanbul 1998.

¹²⁶ Sebe' 34/13.

¹²⁷ Herevî, Ebu İsmail Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensari, *Tasavvufta Yüz Basamak/Menâzilü's-Sâirîn*, çev. Abdurrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa 2017, s. 34.

¹²⁸ Herevî, *Tasavvufta Yüz Basamak*, s. 34.

- İlki sevilen şeylere karşılık yapılan şükür ki her insan hoşuna giden bir nimet karşısında memnun olur. Allah Teâlâ'nın bu memnuniyeti şükür sayması ve nimeti artıracakını¹²⁹ müjdelemesi rahmetinin bir tecellisidir.
- İkincisi hoş gitmeyen şeylere karşı şükürdür. Kişi sevmediği rahatsız olduğu bir durumla karşılaştığında şikâyet etmeden öfkelerini yutar ve edebe uygun davranırsa şükürüne yerine getirmiş sayılır. Böyle kimselerin cennete davet edilenlerin ilki olacağı belirtilir.
- Son olarak kulun nimeti değil de yalnızca onu vereni görmesidir. O'ndan ne gelirse gelsin hoştur, tatlıdır. Mühim olan O'ndan gelmiş olmasıdır.¹³⁰ Bu da şükürün zirvesidir. Bunu Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469-70 [?])'nin "Gelse celalinden cefa
Yahut cemalinden vefa,
İkisi de cana safa:
Kahrın da hoş, lütfun da hoş."¹³¹ dörtlüğü çok iyi betimler.

1.5.5. İmam-ı Gazzâlî'ye Göre Şükür

Hicri VI. yüzyılda yaşayan Gazzâlî (ö. 505/1111),¹³² İslam tasavvufunun şeriata uygunluğunu ortaya koymuş tasavvufun yaygınlaşmasında da önemli tesirleri olmuş biridir.¹³³

İmam-ı Gazzâlî'ye göre şükürün fazileti ve hakikati zikir ile bağlantılıdır. Allah'ı anmak, hatırlamak şükürün bir ifadesidir.¹³⁴ Gazzâlî de tıpkı Ebû Tâlib El-Mekkî gibi şükürün hakikatini zikir ile birlikte Allah'a taatte görmektedir. Bu görüşünü, "Allah'ı zikretmek elbette en büyük ibadettir."¹³⁵ "Öyle ise siz beni taatle anın, ben sizi sevap ve marifet ile anayım. Bir de bana şükredin, nankörlük etmeyin"¹³⁶ ayetleri ile desteklemektedir.¹³⁷

¹²⁹ İbrahim 14/7.

¹³⁰ Herevî, *Tasavvufta Yüz Basamak*, s. 34-35.

¹³¹ Eşrefoğlu Rûmî, *Dîvân-ı İlâhiyât*, haz. Mustafa Tatcı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 79.

¹³² Çağrıncı, Mustafa, "Gazzâlî" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, s. 489, ss. 489-505, İstanbul 1996.

¹³³ Uludağ, Süleyman, "Gazzâlî" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, s. 515, ss. 515-18, İstanbul 1996.

¹³⁴ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, IV, 152.

¹³⁵ el-Ankebut 29/45.

¹³⁶ el-Bakara 2/152.

¹³⁷ Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Kalblerin Keşfi*, trc. Hüseyin S. Erdoğan, Hisar Yayınevi, İstanbul t.s., s. 340.

İhyâü Ulûmi'd-Dîn adlı eserinde Gazzâlî, Allah Teâlâ şükür ve zikrin önündeki en büyük tehdidin iblis olduğunu haber vermektedir. Şeytanın, “Öyleyse beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, insanoğlunu saptırmak için muhakkak senin doğru yoluna oturacağım. Vesvese verip pusu kuracağım”¹³⁸ ayetindeki ‘doğru yol’ dan kastedilen şeyin şükür ve hamd etmek olduğunu beyan etmektedir.¹³⁹

Gazzâlî'nin İbn Mesud'dan aktarımına göre şükür, imanın yarısıdır. Şükür, kalpten tüm semahat ve iyilikle yalnızca Allah'a yapıldığında, kalbin şükrü gerçekleşmektedir. Zikirlerle veya Allah'a şükrünü ifade eden sözcüklerle yapılan şükür, dilin şükrüdür. Allah'ın hoşuna gitmeyecek, O'nun hoşlanmayacağı eylemleri gerçekleştirmekten uzak durmak ise azaların şükrüdür.¹⁴⁰

Şükür makamı ilim, hâl ve amel üçlüsünden meydana gelir. İlim hali, hal de ameli doğurur. İlim, nimeti verenin bilincinde olunması ve daima hatırda tutulması demektir. Verilen bu nimetler karşısında sevinç duymak hâldir. Amel ise nimetin hakiki sahibinin rızasına uygun davranmaktır. Bu da kalp, dil ve azalarla gerçekleşir.¹⁴¹

İmam-ı Gazzâlî, bu konunun daha iyi anlaşılması için bir metafor kullanmaktadır. Denilir ki, sefere çıkan bir padişah, halktan birine bir at hediye eder. Bu hediyeyi büyük bir sevinç ile kabul eden kişinin üç farklı tarafı olabilir. İlki, atı sadece kendisine bir yarar sağlayıcı olarak görüp ihtiyacını giderir. Burada padişahın vermesi önemli olmayıp herhangi biri de verse yalnızca bu haceti giderildiği için mutlu olacaktır. İkinci yönü, kişi kendisine verilen atı, ihtiyacının dışında değerlendirip padişahın kendisine gösterdiği ilgi ve alakadan memnundur. Bu atı eğer başkasından almış olsaydı mutlu olamayacaktı çünkü buradaki asıl özne yalnızca padişaktır ve padişahın kendisine olan ilgisidir. Son tarafı ise sadece padişahın kalbinde yer edinmek isteyip atıyla birlikte padişahın hizmetine girmesidir. Padişaha daha da çok yakın olup onun sevgisini kazanmak için çeşitli mertebeleri elde etmek istemesidir. İşte burada Gazzâlî, ilk yöne sahip kişilerin şükrünün kabul olmadığını geçersiz olduğunu, ikinci yöne sahip kişilerin şükrünün sahih olduğunu fakat kendilerine verilen nimetlerin Allah'ın zatını düşünmelerinden dolayı değil, O'na karşı duydukları korku veya O'ndan gelecek sevaplar neticesinden dolayı olduğu söyler. Son yöne sahip kişilerin ise, tam bir şükür halinde olduklarını, asıl sevginin bu olduğunu ve mertebelerin en üstününün bu olduğunu belirtir.¹⁴²

¹³⁸ el-A'râf 7/16.

¹³⁹ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, IV, 153.

¹⁴⁰ Gazzâlî, *Kalblerin Keşfi*, s. 345.

¹⁴¹ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, IV, 157.

¹⁴² Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, IV, 159-160.

Nimetler, Allah'a şükretmek için bir vasıtaadır. Bu bağlamda Gazâlî'ye göre şükür Allah'a daha çok yakınlaşıp, varlığına ve birliğine şahitlik etmek demektir.

1.5.6. Abdülkâdir-i Geylânî' de Şükür Anlayışı

Sünnî tasavvuf anlayışının yaygınlaşmasında büyük tesiri olan ve bugün de hala geniş bir kitleye sahip Kâdiriyye tarikatının kurucusu Abdülkâdir-i Geylânî (ö. 561/1165-66),¹⁴³ eserlerinde halkı irşad etme maksadıyla itikad, ibadet ve ahlak konularını işlemiştir.

Lütuf ve ihsanın Allah'tan geldiğini bilmeye vurgu yapan Abdülkâdir-i Geylânî, insanlardan gelecek izzet ve ikramı umursayan hayatını onlara muhtaç bir halde yaşayan kimselerin Allah'a ortak koştuklarını belirtir.¹⁴⁴ Bu anlamda O, şükürü nimeti vereni tanımak olarak görür ve bunun yokluğunu şirk ile ilişkilendirir.

Şükürün nasıl yerine getirileceği hususu ile ilgili olarak Geylânî, üç şekilde olması gerektiğinden bahseder; dil ile şükür kalp ile şükür ve azalar ile şükür.

Lisan ile şükür: Kul bir lütfâ mazhar olduğunda bunun nereden geldiğini hakiki sahibinin kim olduğunu aramak ve teşekkür etmek durumundadır. Mahlûkatın her türlü ihtiyacını gideren yaratıcı çeşitli vesilelerle bu nimetleri kullarına ulaştırır. İşte bunun O'ndan geldiğini dil ile itiraf etmek lisan ile şükürdür. Hadiselerin zahirine değil hakiki sebebini anlamaya gayret eden kimseler akıllı kimselerdir. Hediyeği gönderen padişahı görmeden elçiye minnet duyma akıllı yarım olan kimselerin yapacağı iştir.¹⁴⁵

Düzgün ve sahih bir itikadı gerektiren kalp ile şükür, kişinin her türlü durumunda Allah'ın var olduğunu ve bütün bunların O'ndan geldiğini bilmek ile olur. Bu aynı zamanda lisan ile şükürün gerçekleşmesinin de temelidir.¹⁴⁶

Azalarla şükür; "Vücudu Allah'a itaat için kullanıp harekete geçirmektir."¹⁴⁷ Vücut Allah'ın eseridir. Her bir organ vazifesini muntazam bir şekilde yerine getirir. Kul nimetin farkında olarak bu azaları Allah yolunda yerli yerinde sarf etmelidir. Böyle olduğu takdirde şükürünü eda etmiş sayılır.

¹⁴³ Uludağ, Süleyman, "Abdülkâdir-i Geylânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, s. 234, ss. 234-39, İstanbul 1988.

¹⁴⁴ Geylânî, *Futuhu'l-Gayb*, s. 53.

¹⁴⁵ Geylânî, *Futuhu'l-Gayb*, s. 169-170.

¹⁴⁶ Geylânî, *Futuhu'l-Gayb*, s. 169-170.

¹⁴⁷ Geylânî, *Futuhu'l-Gayb*, s. 170.

1.5.7. Sühreverdî' ye Göre Şükür

Tasavvuf literatüründe önemli bir yere sahip *Avârifü'l-Maârif* adlı eserin yazarı Şehâbeddin Sühreverdî (ö. 632/1234), sünnî tasavvufun temsilcilerinden sayılmaktadır.¹⁴⁸ Müellifin pek çok eseri olmakla birlikte en meşhur olanı tarikatlar döneminde yazılmış olan bu kitaptır.¹⁴⁹ Sühreverdî, eseri gerçek sûfilerin şeriata uygun hareket ettiklerini göstermek ve savunmak amacıyla yazdığını önsöz kısmında beyan eder. Altmış üç bölümden oluşan bu eserde şükür bahsi, makam olarak ele alınmakla birlikte sûfilerin şükür hakkındaki sözlerine yer verilmektedir.

Sühreverdî' ye göre şükür, zahirinde kula verilen rızkın farkında olup onları ortaya çıkarmak, açıklamak, anlatmak ve nimeti bahşedeni zikrederek şükretmektir. Şükürün batınî kısmı ise, nimetin şükürü gereği kalbine Allah'tan gayri bir şeye yer vermeyerek, O'na taat ve ibadet içinde olmaktır.¹⁵⁰

Sühreverdî bu zahiri ve batınî nimetleri biraz daha geniş çerçevede ele almaktadır. Zahiri nimetlerin, sağlık, afiyet bolluk ve bereket gibi insan nefsinin tamamlayıcısı olan şeyler olduğunu, batınî nimetleri ise insanın nefesine hoş görünmeyen musibet, gam, keder gibi sıkıntılar esnasında gösterilen tevekkül ve rıza olduğunu belirtmektedir. Her kul afiyet halinde olmayı arzu eder fakat seyr-u sülûk ehli çeşitli makam ve hâllere vasıl olmak gayesi içinde batınî nimetlere rıza gösterip haline şükretmektedir.¹⁵¹

Allah Teâlâ'nın kuluna verdiği tüm nimetler bir ikramdır ve karşılığında şükredilmelidir. İnsana verilen sağlık, afiyet veya dünya rızıkları nasıl ki bir nimet ise musibet, sıkıntı hâli de bir nimettir. Yüce Allah, "Bazen bir şeyi kerih görürsünüz. Hâlbuki o şey sizin için bir hayırdır. Ve bazen da bir şeyi seversiniz, hâlbuki o şey sizin için bir şerdir. Ve Allah Teâlâ bilir, sizler ise bilmezsiniz"¹⁵² ayetinde kula hangi nimetin faydalı olduğunu bilemeyeceğini bildirmektedir. O halde her hâl için şükredilmelidir.

Sühreverdî bu dünyevî nimetlerin kısa ömürlü olduğunu asıl rıza gösterilip şükredilmesi gereken nimetlerin insanın nefisine ağır gelen şeyler olduğunu belirtmektedir. Sâlik, nefisine değil kendisini yaratan Rabbine hayırda bulunmalıdır.

¹⁴⁸ Uludağ, Süleyman, "Avârifü'l-Maârif", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IV, s. 109, ss. 109-10, İstanbul 1991.

¹⁴⁹ Yılmaz, Hasan Kâmil, "Sühreverdî, Şehâbeddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, s. 41, ss. 41-42, İstanbul 2010.

¹⁵⁰ Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî, *Gerçek Tasavvuf/Avârifü'l-Meârif*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2010, s. 639.

¹⁵¹ Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf*, s. 640.

¹⁵² el-Bakara 2/216.

Dolayısıyla her nimetin neticesi şükür olmalıdır. Bunun sonucunda ise kula uhrevî hayatın cilvelerinin nasip edileceği vaat edilmektedir.¹⁵³

1.5.8. İmâm-ı Rabbânî’de Şükür

“Müceddid-i elf-i sâni” olarak tanınan İmâm-ı Rabbânî’nin asıl adı Ebü’l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî (ö. 1034/1624)’dir. Yenilikçi bir bakış açısı getirerek tasavvuf dünyasına yön veren İmâm-ı Rabbânî, şeriat olmadan tarikatın olmayacağı vurgusunda bulunur.¹⁵⁴ Onun pek çok eseri olmakla beraber en meşhur olanı *el-Mektûbât* adlı eserdir.

Yapılan iyilikler karşısında minnet duygusunu ifade etmek niyetiyle teşekkür etmek İslam ahlakındandır. Ahmed Sirhindî, nimetin büyüklüğü oranında şükür gerektiğini ifade eder. Yani kul ne kadar çok nimete sahipse o kadar fazla şükretmelidir. O halde fakire nispetle zengine kat kat şükretmek düşer.¹⁵⁵

İmâm-ı Rabbânî, Yüce Allah’a şükretmenin şartını sağlam bir itikad ve şer’î hükümlere uymaya bağlamıştır. Ona göre dinin esaslarına uyulmadığı takdirde yapılan nefis tezkiyesi, riyazet ve mücadele Hint Brahmanlarının ve Yunan filozoflarının çabasıyla aynıdır. Bu sebeple şükürün hakiki manası, İslam şeriatına uymak suretiyle Hakk’ın rızasını kazanma gayretinde olmaktır.¹⁵⁶

1.6. Şükür- Hamd İlişkisi

Sözlükte “kınama, yerme” kelimelerinin zıttı olarak “övme, methetme” anlamlarına gelen hamd kelimesi, “ح-م-د” harflerinden türemiş Arapça bir isimdir.¹⁵⁷ Bunun yanı sıra “hamd, nimet veya başka şeyden dolayı, ta’zim için güzel olanı övmektir.”¹⁵⁸ Allah’a hamdetmek ise, “O’nu yüce sıfatlarla ve faziletlerle övmek” manasına gelir.¹⁵⁹ Bu yönüyle o bir tesbih ve tehlil çeşididir.¹⁶⁰

¹⁵³ Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf*, s. 640.

¹⁵⁴ Algar, Hamid, “İmâm-ı Rabbânî”, TDV *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, s. 198, ss. 194-99, İstanbul 2000.

¹⁵⁵ İmâm-ı Rabbânî, Ebü’l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, çev. Abdülkadir Akççek, Akit Yayınevi, İstanbul 1998, I, 217.

¹⁵⁶ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, s. 218.

¹⁵⁷ İbn Fâris, Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1979, II, 100.

¹⁵⁸ Cürcânî, et-*Ta’rifât*, s. 90.

¹⁵⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 289.

¹⁶⁰ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 321.

Kur'an-ı Kerim'de hamd, çeşitli türevleriyle kırk üç yerde geçmektedir. Hepsi de Allah'a nispet edilmiştir.¹⁶¹ Bazı müfessirler hamd kelimesinin Kur'an'da beş anlamda kullanıldığından bahsetmişlerdir;¹⁶² övgü,¹⁶³ emir,¹⁶⁴ minnet,¹⁶⁵ şükür¹⁶⁶ ve namaz.¹⁶⁷ Özellikle Kur'an'ın hamd ile başlaması insanın öncelikli olarak nimetlerin asıl sahibini tanıyıp O'na övgüde bulunması gerektiğine işaret eder. Ki burada hamd, şükür manasında kullanılmıştır.¹⁶⁸ Ayrıca "Öyleyse hamd ile tesbih et ve O'nun huzurunda secde edenlerden biri ol!"¹⁶⁹ ayeti gibi birçok ayette hamd ve tesbih birlikte geçmektedir. Buradan Allah'ı tesbih etmenin, O'na hamd ile minnet ve şükranla O'nu yücelterek övme şeklinde gerçekleşeceği anlaşılmaktadır.¹⁷⁰

Yeniden hatırlayacak olursak şükür; nimeti kalp ile itiraf edip dille onu vereni övmek ve azalarla O'na ibadet etmektir. İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)' ye göre hamd, sadece dil ile yapılır ve şükür, nimet karşılığında olacağından sıkıntılı zamanlarda "şükür olsun Hak'tan gelene" dememek gerekir. Onun yerine "elhamdülillâh" demek daha uygundur, çünkü hamd, kahır ve lütufta geçerlidir¹⁷¹ ve şükürden daha genel bir ifadedir.¹⁷² Dolayısıyla her şükür aynı zamanda hamddir, fakat her hamd şükür değildir.¹⁷³

¹⁶¹ Topaloğlu, Bekir, "Hamd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, s. 443, ss. 442-45, İstanbul 1997.

¹⁶¹ Kuşeyrî, *Risale*, s. 207.

¹⁶² İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Nüzhetu'l-a'yüni'n-nevâzir fi'ilmî'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, thk. M. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987, s. 252-53.

¹⁶³ Âl-i İmrân 3/188.

¹⁶⁴ et-Tûr 52/48.

¹⁶⁵ ez-Zümer 39/74.

¹⁶⁶ el-En'am 6/1.

¹⁶⁷ er-Rûm 30/18.

¹⁶⁸ Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir- Mahmûd Muhammed Şâkir, Mektebetü İbni Teymiyye, Kahire 1955-1969, I, 136.

¹⁶⁹ el-Hicr 15/98.

¹⁷⁰ Ünal, Yaşar, "Tesbih Kavramı Üzerine", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 15/41, s. 172, ss. 163- 184, Ankara 2012.

¹⁷¹ Bursevî, İsmâil Hakkı, *İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış*, s. 137.

¹⁷² Cevherî, Ebü Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987, II, 466.

¹⁷³ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 290.

BÖLÜM II

DUA

2.1. Duanın Tanımı

Dua, Arapça kökenli bir sözcük olmakla birlikte, “çağırarak, seslenmek, istemek;¹⁷⁴ yardım talep etmek” anlamında mastar olmakla beraber “küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vaki olan talep ve niyaz” manasında da kullanılmaktadır. Bundan başka Allah’tan dilek ve istekte bulunmak isteyenlerin bunu söz ya da yazı ile bildirdiği yazınlara da dua denildiği belirtilmiştir.¹⁷⁵

Arap dil âlimi Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), dua [دُعَاء] kelimesi ile nida [نِدَاء] kelimesinin sözlük anlamı bakımından benzediğini ve bazen bu kelimelerin birbiri yerine kullanılabileceğini belirtir. Nitekim وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعُقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً (Hakikati inkâr edenlerin durumu, çobanın seslenmesini duyup da buna hiçbir anlam veremeyen hayvanların durumuna benzer)¹⁷⁶ ayetinde “dua ve nida” kelimelerinin seslenme anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında terim anlamı olarak bakıldığında duanın içerisinde sürekli bir yüceltme ve bu yüceltme ile talep etme anlamlarının yer aldığına dikkatleri çeker. Ayrıca Hz. Peygamber’i çağırma (dua) hususunda Müslümanların hassas olmalarını, birbirleriyle konuştukları gibi değil daha saygılı ifadeler tercih etmelerini emreden ayeti¹⁷⁷ buna delil olarak gösterir.¹⁷⁸

İlk dönem müfessirlerinden Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Kur’an’da isim ve fiil olarak çeşitli türevleri bulunan “dua” kelimesinin, “söz, ibadet, seslenmek, davet etmek, yardıma çağırarak, sormak ve istekte bulunmak” gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir.¹⁷⁹

Bunun yanı sıra tasavvufî bir terim olan dua, kulun Rabbine yalvarıp yakarması ve O’na özlem duymasıdır.¹⁸⁰ Sûfiler dua için, ihtiyaçların anahtarı, sıkıntıda olanların

¹⁷⁴ Cürçânî, Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta’rifât/Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, trc. Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul 1997, s. 104.

¹⁷⁵ Cilacı, Osman, “Dua”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IX, s. 529, ss. 529-30, İstanbul 1994.

¹⁷⁶ el-Bakara 2/171.

¹⁷⁷ en-Nûr 24/63.

¹⁷⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 359.

¹⁷⁹ Mukatıl b. Süleyman, *Kur’an Terimleri Sözlüğü*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul 2016, s. 341.

¹⁸⁰ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012, s. 111.

rahatlama mahalli, darda kalanların sığınağı, ihtiyaç sahiplerinin nefes alma alanı gibi ifadeleri kullanarak duanın önemine işaret etmişlerdir.¹⁸¹

Şu hâlde dua, Türkçe’imizde yaygın bir şekilde görüldüğü üzere “yalvarma, yakarış”, anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁸² Bunun yanında dua, insanın Yaratıcı ile kurduğu iletişimin adıdır. Kul, O’na seslenmek, sığınmak ve yakın olmak istediğinde dua etmelidir.

2.2. Kur’an-ı Kerim’de Dua

Mutasavvıflar, tasavvuf kavramlarının pek çoğunu ayetleri referans göstererek ele almış ve geliştirmişlerdir. Dua da tasavvufî bir kavram olmakla beraber, kulluk görevlerinden biridir. İnsanoğlunun yaratıcıyla kurduğu bu bağın ilahi iradeye uygun olabilmesi için, dua kavramının Kur’an’da nasıl sunulduğunu, insan için önemini ve faydasını ayetler ekseninde ortaya koymak gereklidir. “Dua” ile alakalı kelimelerin geçtiği ayetlerin sayısı iki yüzü bulmaktadır. Bu, dua kavramının Kur’an-ı Kerim’deki önemini gözler önüne sermektedir.¹⁸³

Ayetlerde duanın emredilmesinin yanında, dua esnasında nasıl bir yol izlenmesi gerektiği ve tesirlerinin ele alındığı görülmektedir.¹⁸⁴ Bir kısmında ise hatalı, yanlış zamanda ve hoş karşılanmayan dualardan söz edilmektedir.¹⁸⁵ Birçok ayette ise, dünya hayatında kulluk görevlerini yerine getirmekten uzak durmuş, ölümden sonra hakikati anlamış ve pişmanlık duymuş kimselerin bir şans daha isteyerek Allah’a yalvarmaları anlatılmış, peygamberlerin, salih kimselerin dualarından bahsedilmiştir.¹⁸⁶

“Dua” kelimesinin Kur’an’da bulunan ifadelerine göre bunları sözlük ve ıstılah anlamları bakımından açıklamak konunun anlaşılması adına faydalı olacaktır.¹⁸⁷ Sözlük anlamında; Talep/İstek,¹⁸⁸ İbadet,¹⁸⁹ Nida/Çağrı,¹⁹⁰ Yardım Talebinde Bulunmak/el-

¹⁸¹ Kuşeyri, *Risale*, s. 293.

¹⁸² <https://sozluk.gov.tr/> (erişim: 23 Haziran 2021).

¹⁸³ Güllü, Sıtkı, “Kur’an-ı Kerim’de Dua Kavramı”, *EKEV Akademi Dergisi*, 8/18, s. 116, ss. 115-130, Erzurum 2004.

¹⁸⁴ el-Bakara 2/186; en-Nisâ 4/32, 117, 134; el-A’râf 7/29, 55, 180; Yûsuf 12/86; el-Mü’min 40/60.

¹⁸⁵ el-Bakara 2/200; Yûnus 10/12, 22, 106; el-İsrâ 17/11; el-Mü’minûn 23/99-100, 106-107; el-Kasas 28/88; Fussilet 41/51.

¹⁸⁶ Çağrı, Mustafa, “Dua”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IX, s. 536, ss. 536-39, İstanbul 1994.

¹⁸⁷ Anwer, Wildan Mohammed, *Kur’an-ı Kerim’de Dua ve Dua Edenler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2016, s. 10.

¹⁸⁸ Fussilet 41/31.

¹⁸⁹ el-Furkan 25/68.

¹⁹⁰ Fâtır 35/14.

İstiğase,¹⁹¹ Söz / el-Kavlu,¹⁹² Sual / Sormak.¹⁹³ Bazı kelimeler ise “dua” anlamı taşımaktadır. Bu sözcükleri ıstılah bağlamında ele almak gerekirse;

- “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selam edin”¹⁹⁴ ayetinde salât, meleklerin Allah'tan af dilemesidir.¹⁹⁵ Buradan yola çıkılarak kelimenin istiğfar ve dua anlamlarına geldiği söylenebilir.¹⁹⁶
- “Hani o Rabbine gizli bir sesle nida etmişti.”¹⁹⁷ ayetinde Hz. Zekeriya'nın gizli bir şekilde dua etmesinden bahsedilmektedir. Rabbine niyaz etmesi ve seslenmesi anlamında “nida” kelimesi kullanılmıştır.¹⁹⁸
- Kur'an'da Allah'tan yardım isteme anlamında “istiane” kelimesi geçmektedir.¹⁹⁹ İhtiyaç anında dua ederek O'ndan yardım talebinde bulunuruz. Bununla ilgili olarak Allah Teâlâ, “Mûsâ kavmine, ‘Allah'tan yardım isteyin ve sabredin’”²⁰⁰ buyurmaktadır.
- İstiğase, yardım isteme anlamında “Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz”²⁰¹ ayetinde kullanılmıştır.²⁰² Bu durumda bu kelimenin duaya karşılık geldiği aşikârdır.
- “Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım”²⁰³ ayetinin dua ile beni anınız ki bende size cevap vererek sizi anayım ve hatırlayayım anlamına geldiği söylenmiştir.²⁰⁴

İslam'da önemle üzerinde durulan duanın Kur'an'da çeşitli kalıplarda ve manalarda sıkça bahsi geçtiği görülmektedir. Özü itibariyle dua, sevgiliye duyulan iştiağın dile getirilmesidir. Dua, hayâ içinde niyaz ederek Hak Teâlâ'nın huzurunda olmaktır.²⁰⁵

¹⁹¹ Yûnus 10/38.

¹⁹² el-A'raf 7/5.

¹⁹³ el-Bakara 2/70.

¹⁹⁴ el-Ahzab 33/56.

¹⁹⁵ Bursevî, İsmâil Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, VII, 219.

¹⁹⁶ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 464.

¹⁹⁷ Meryem 19/3.

¹⁹⁸ Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb/et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, XXI, 181.

¹⁹⁹ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, ed. Halil Eser, Eser Neşriyat, İstanbul 1992, IV, 398.

²⁰⁰ el-A'raf 7/128.

²⁰¹ el- Enfâl 8/9.

²⁰² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 724.

²⁰³ el- Bakara 2/152.

²⁰⁴ Anwer, *Kur'an-ı Kerim'de Dua ve Dua Edenler*, s. 19.

²⁰⁵ Kuşeyrî, *Risale*, s. 299.

Müslümanlar dua ederken bütün varlığı ile Allah'a yönelerek, her türlü arzu ve isteklerini, sıkıntılarını Onunla paylaşarak yakınlığını arttırmış olur. Bunun yanında Rabbinden karşılığını da muhakkak alacaktır. "Bana dua edin, duanıza cevap vereyim"²⁰⁶ ayetinde belirtildiği üzere Allah'a sığınıp dua eden ve taleplerini O'na ileten her mümine dünyada ya da ahirette muhakkak karşılığı verilecektir. Kaldı ki duaların bazısının karşılığı ahirete saklanmıştır. Mücîb olan Allah, niyaz eden kuluna şöyle seslenir: "Bu, senin dünyada iken talep ettiğin şeydi ve onu senin için muhafaza ettim." Bu lütuf karşısında kul, dualarının bütün karşılığını ahirette almış olmayı arzular.²⁰⁷

2.3. Hadislerde Dua

Kur'an-ı Kerim'de geniş yer bulan dua kavramı hadislerde de önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in²⁰⁸ hayat tarzına bakmak dua mefhumunu doğru anlamak adına isabetli olacaktır.

Ebû Hureyre'nin, Hz. Peygamber'den aktardığına göre, "Allah katında duadan daha değerli bir şey yoktur"²⁰⁹ hadis-i şerifi Allah'a yakın olma arzusunda olan müminler için yol göstermektedir. Nitekim Yüce Allah, duayı terk eden kimseleri kötileyerek, "Onlar ellerini kapalı tutuyorlar"²¹⁰ buyurmuştur. Ayete, "ellerini uzatıp bizden bir şey istemiyorlar, dua için ellerini açmıyorlar" manası da verilmiştir.²¹¹

Hz. Peygamber, ibadetleri dua etmenin bir aracı şeklinde görmeye beraber dua ve ibadeti ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirmiştir.²¹² Enes b. Mâlik'den, Nebî (s.a.v.)'in "Dua ibadetin özüdür" buyurduğu rivayet edilmiştir.²¹³ Yine Numan b. Beşir'den rivayet edilen "Dua, ibadetin ta kendisidir"²¹⁴ hadisi bizlere duanın faziletini ve üstünlüğünü gösterme bakımından önemli bir yere haizdir. Sûfiler de ibadet ve ubûdiyyetin Hakk'ın rızasını kazanma, O'na yaklaşma ve O'nun huzurunda olma vesilesi olduğunu ifade etmişlerdir. Allah'ın huzurunda olma şuuru ile bütün işlerden zihnen ve

²⁰⁶ el-Mü'min 40/60.

²⁰⁷ Bursevî, İsmâil Hakkı, *Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, haz. Muhammed Ali Sabûnî, çev. Abdullah Öz v.dğr., Damla Yayınevi, İstanbul 2012, VII, s. 372.

²⁰⁸ Schimmel, Annemarie, *Tasavvuf Notları*, çev. Dilara Yabul, Sufî Kitap, İstanbul 2018, s. 8.

²⁰⁹ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Kahire t.s., "Dua", 1.

²¹⁰ et-Tevbe, 9/67.

²¹¹ Kuşeyrî, *Risale*, s. 294.

²¹² Tokpınar, Mîrza, "Buhârî'nin Sahîh'inde Kavram Olarak Duâ ve İman ile İlişkisi", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 11/1, s. 15, ss. 7-25, y.y. 2013.

²¹³ Tirmizî, "Deavat", 2.

²¹⁴ Ebû Dâvud "Salat", 356 (No. 1479).

bedenen sıyrılıp Onunla beraber olma bilincine ulaşıldığında tam manasıyla ibadet edilmiş olacaktır.²¹⁵ Dolayısıyla duanın ibadet kapsamına girdiğini ve Allah'a kulluğu meydana çıkarması hasebiyle de tasavvuf hayatında mühim olduğunu beyan etmek mümkündür.

Resûlullah'ın dualarının özlü ve kapsamlı olduğunu Hz. Âişe bizlere haber vermektedir.²¹⁶ Bu dualar, genel itibariyle güzel ahlak ve sosyal hayata dairdir. Toplumsal düzeni bozacak davranışlardan, kişinin kendi dünyasını altüst edecek tembellik, cimrilik, korkaklık gibi çirkin huylardan, zenginliğin, fakirliğin, yaşlılığın getireceği kötü hasletlerden onun sıklıkla sakındığı görülmektedir.²¹⁷ Şu dua ise buna güzel bir örnek teşkil etmektedir: “Allah’ım! Ürpermeyen kalpten, doymayan nefisten, fayda vermeyen bilgiden ve kabul olunmayacak duadan sana sığınırım.”²¹⁸

Aynı zamanda Hz. Peygamber'in namazlarında sürekli bir şekilde şu duayı yaptığı rivayet edilmiştir: “Allah’ım! Senin gazabından rızana, azabından affına ve senden yine sana sığınırım. Seni lâıyk olduğun şekilde medh ü senâdan âcizim. Sen kendini nasıl medh ü senâ etmişsen öylesin.”²¹⁹ Bu dua bizlere aciz bir halde Cenâb-ı Hakk'a yönelerek dua etmenin adabını da göstermektedir.

Gazzâlî'ye göre kalp Allah ile birlikte olduğunda dua yerini bulmuş olur. Ancak bu durumda kalp, huzura kavuşur ve ibadetler kâmil seviyeye ulaşmış olur. Bu sebeple Rasûlullâh, “Dua ibadetin iliği ve beynidir”²²⁰ buyurmuştur.²²¹

Sonuç olarak, İslam'ın pratik hayata nasıl uygulanması gerektiğinin en güzel örneği olan Hz. Peygamber'in yaşantısında dua üzerinde ısrarla durulduğu ve duanın dinî yaşayıştaki yerinin vurgulandığı görülmektedir.²²²

2.4. Dua'nın Tevekkül ve Rıza ile İlişkisi

Kur'an ve Sünnette çokça geçen duayı mutasavvıfların nasıl yorumladığını anlamak adına konuyla ilgili bazı tasavvuf ıstılahlarından bahsetmenin yararlı olacağı

²¹⁵ Uludağ, Süleyman, “İbadet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIX, s. 247, ss. 247-48, İstanbul 1999.

²¹⁶ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 357.

²¹⁷ Parladır, Selâhattin, “Dua”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IX, s. 534, ss. 530-35, İstanbul 1994.

²¹⁸ Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünenü Nesâî*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Halep 1406/1986, “İsti'âze”, 12.

²¹⁹ Nesâî, “Kıyâmü'l-leyl”, 51.

²²⁰ Tirmizî, “Deavat”, 2.

²²¹ Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul 1979, III, 188.

²²² Kayıklık, Hasan, “Kur'an'daki Dualar Üzerine Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, s. 136, ss. 135-156, Adana 2001.

kanaatindeyiz. Böylelikle dilek ve istekte bulunma, yardım dileme manalarını barındıran dua kavramının literatürdeki yeri daha iyi anlaşılacaktır. Bu kavramlar arasında özellikle tevekkül ve rıza önem arz etmektedir. Zira bazı mutasavvıflar bu iki kavramın dua ile ilişkisini tartışmaya açmışlardır.

Tevekkül, Arapça bir kelime olup v-k-l kök harflerinden türemiştir. Sözlükte “kişinin işlerinde başkasına itimat edip, güvenmesi” anlamına gelir.²²³ İstilahî olarak, “kulun Allah’a teslim olması, her türlü işinde ve rızkını aramada Allah’ı kefil bilmesi ve yalnızca O’na güvenmesi” manalarındadır.²²⁴

Kur’an-ı Kerim kaynaklı olan bu kavram²²⁵ tasavvuf önderlerinin bazılarında göre hal bazılarında göre ise makam sayılmıştır. Ortak olan şey ise eserlerinde tevekkül konusuna geniş yer vermeleridir. Hamdûn el-Kassâr, tevekkülü “Allah’a sınıksız sarılmak ve güvenmek”²²⁶ şeklinde tanımlarken bir başka sûfi Cüneyd-i Bağdâdî, ise “kalbin her hâlükârda Allah’a itimat etmesi” şeklinde tanımlamıştır.²²⁷ Yine ilk dönem sûfilere İbn Mesrûk (ö. 298/910-11), “Tecelli eden kaderin hükmüne teslim olmaktır”²²⁸ tanımıyla tevekkülün Allah’a tam bir güven manasına geldiğine işaret eder.

Çalışmada ele almamızın sebebi olan tartışma konusu çalışarak kazanma/fiilî dua ile Allah’a teslim olup güvenme arasındaki ilişkidir. Sünni tasavvuf anlayışına göre tevekkül ile sebeplere sarılıp tedbiri alma arasında zıtlık söz konusu değildir. Aksine tevekkül çalışmayı bereketli hale getirir.²²⁹ Nitekim Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896), tevekkülün Peygamber ahlakı, çalışıp kazanmanın da O’nun sünneti olduğunu belirtir.²³⁰ Bu bağlamda “Ey Allah’ın Resulü! Devemi bağlayıp da mı Allah’a tevekkül edeyim, yoksa bağlamadan mı tevekkül edeyim?” diye soran birisine Resûlullah’ın “Önce onu bağla, sonra Allah’a tevekkül et!”²³¹ hadisi meseleye nasıl bakılması gerektiğine iyi bir örnek teşkil eder.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), çalışıp kazanmanın öneminden bahsederek tevekkülden daha güzel bir kazanç olmadığını belirtir. O, teslimiyeti gönüllerin sevgilisi olarak görür. Ve “Allah’ın hükmüne karşı aciz ol ki, O seni korusun”

²²³ Murtazâ ez-Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed b. Muhammed, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Komisyon, et-Türâsü’l-Arabî, Kuveyt 1965-2001, XXXI, 96.

²²⁴ Çağrı, Mustafa, “Tevekkül”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLI, s. 1, ss. 1-2, İstanbul 2012.

²²⁵ en-Neml 27/79.

²²⁶ Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf*, s. 644.

²²⁷ Serrâc, Ebü Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma’/İslam Tasavvufu*, trc. Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul 2019, s. 52.

²²⁸ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 166.

²²⁹ Uludağ, Süleyman, “Tevekkül”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLI, s. 4, ss. 3-4, İstanbul 2012.

²³⁰ Kuşeyrî, Risale, s. 207.

²³¹ Tirmizî, *Sıfatü’l-kıyâme*, 60 (IV, 668).

der.²³² Bunun yanında O, tevekkül ile dua arasındaki ilişkiye dikkat çeker ve tevekkülün duanın bir meyvesi olduğunu ifade eder.²³³ Yani kul yapması gerekenleri yapıp sonucu için dua etmelidir. Nasıl ki insan bir fidanı yetiştirirken suyunu verir, bakımını yapar ve meyve vermesini beklerse aynı şekilde işlerinde üzerine düşeni yapıp neticesini dua yoluyla Allah'tan istemelidir. Meyvenin olması da işlerin hayırla sonuçlanması da Allah'ın takdirindedir.

O halde tevekkül kulun üzerine düşen vazifeleri yaptıktan sonra gerisini Allah'a bırakması, O'na dayanıp teslim olması ve güven duymasının adıdır. Aynı zamanda insanın Hak karşısındaki acizliğinin göstergesidir.²³⁴ Mutasavvıfların da kastettiği şey budur; kulun nefesine değil onun sahibine itimat etmesidir.

Tartışma konusu olan ikinci kavram rızadır. Rıza, ilahi hüküm karşısında kulun kalbinin ıstırap duymaması, sükûnet bulması ve kalbinde herhangi bir sapma meydana gelmemesidir.²³⁵ İlk dönem sûfilerinden Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859 [?]); “Rıza, kaderin tecellileri karşısında kalbin neşe içinde olmasıdır,”²³⁶ diyerek Allah'ın takdirinden hoşnut olmanın O'ndan razı olmak anlamına geldiğini belirtmiştir.

Kur'an-ı Kerim, “Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır,”²³⁷ ayeti ile iki türlü rızadan bahseder. Buradan hareketle, Allah kuldan razı olmadıkça kulun Allah'tan razı olması söz konusu değildir,²³⁸ denilebilir. Bazı mutasavvıflar kulun Allah'tan razı olmasının üç şekilde olabileceğine değinmişler.²³⁹

- Hak Teâlâ'dan başkasına kulluk etmeyi çirkin görerek Rab olarak Allah'tan razı olmaktır ki bu avamın rızasıdır.²⁴⁰
- Kulun Allah'tan razı olmasıdır.²⁴¹ O'ndan gelen her türlü takdire rıza göstermektir ki bu da havâsın yollarının başıdır.
- Son olarak Allah Teâlâ'nın rızasından razı olmaktır. Hoşnutsuzluk ya da hoşnutsuzluğun eşit olduğu, iki durum arasında tercihin yapılmadığı bir

²³² Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerif*, trc. Süleyman Nahîfî, sad. Âmil Çelebioğlu, Sûfi Kitap, İstanbul 2018, s. 68.

²³³ Küçük, Osman Nuri, *Fîhi Mâ Fih Ekseninde Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşleri*, Rumî Yayınları, Konya 2006, s. 141.

²³⁴ Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Muhammed Nuaym el-Arkasûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005, s. 1069.

²³⁵ Serrâc, *el-Lüma'* s. 52.

²³⁶ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 167.

²³⁷ el-Mâide 5/119.

²³⁸ Geylânî, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost, *Gunyetü't-Tâlibin/İlim ve Esrâr Hazînesi*, çev. A. Faruk Meyan, Çelik Yayınevi, İstanbul 1999, s. 492.

²³⁹ Herevî, *Tasavvufî Yüz Basamak*, s. 32.

²⁴⁰ Müslim, “İmâre”, 116 (III, 1501).

²⁴¹ el-Fecr 89/28.

rıza anlayışıdır.²⁴² Bu anlamda şöyle denilmiştir: “Rıza’nın hakikati, Cebbar olan Allah’ın hükmünün mecrasında ihtiyarı ortadan kaldırmaktır.”²⁴³

O halde akıllara şöyle bir soru gelebilir; “Dua, rızaya mâni midir?” Horasanlı ilk sûfilerden olan Fudayl b. İyâz (ö. 187/803), kulun bulunduğu mertebenin üstünde bir şey talep etmemesini rıza olarak tanımlar.²⁴⁴ Yine, ilk zahitlerden kabul edilen Ebû Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/830) rızayı, Allah Teâlâ’dan cenneti istememek ve cehennemden O’na sığınmamak²⁴⁵ olarak tanımlar. Bu ifadeler havassın istemekten kaçınması gerektiğini akıllara getirir. Rıza makamında olanların istemekten kaçınması düşünülebilirse de kulun rızasının Hakk’ın rızasına bağlı olduğu hakikati göz önüne alınarak Allah’ın rızasını istemenin de bir çeşit dua olduğu sonucuna varılabilir.

Burada esas durulması gereken konu kaza ile ilgili olan husustur. Zira kulun rıza göstermesi gereken, kazanın tecellisi yani Hakk’ın isteneni verip vermemesi durumunda kalbin hüznün ve sürurda eşit kalabilmesidir.²⁴⁶ Nitekim Hz. Musa’nın şöyle dediği rivayet edilir: “Allah’ım bana öyle bir amel göster ki onu yaptığımda senin rızanı kazanmış olayım.” Buna mukabil Allah: “Ey Musa! Sen buna dayanamazsın.” Bunun ardından Musa secde eder, yalvarır. Vahiy gelir: “Ya Musa, benim razı olmam senin, hükmüme ve kazama rıza göstermendedir.”²⁴⁷ Kelâbâzî’nin büyük sûfilerden saydığı Süfyân es-Sevrî’nin (ö. 161/778)²⁴⁸ “Rıza, takdir olunanı şükrederek karşılamaktır,”²⁴⁹ sözü de aynı hakikati yansıtmaktadır.

Dua etmek, istemek rıza makamına engel teşkil eden bir durum değildir. Aksine istemek ve rıza göstermek birlikte değerlendirilmesi gereken iki temel ilkedir.²⁵⁰ Seven sevdiğinden gelene rıza gösterir. Gönlünde Hakk’ın sevgisi olan kimseler kaza-i ilahî karşısında sarsılmamalıdır.²⁵¹ Ve dua ile O’na yakın olma arzusunda olmalıdırlar.

²⁴² Herevî, *Tasavvufta Yüz Basamak*, s. 33.

²⁴³ İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. Haşan eb-İsfahânî en-Nîsâbüri, *el-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn/Tasavvuf İstılahları*, çev. Ahmet Yıldırım, Abdülgaffar Aslan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, s. 74.

²⁴⁴ Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf*, s. 647.

²⁴⁵ Attâr, Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîsâbüri, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa 1984, s. 313.

²⁴⁶ Hücvîrî, Ebû'l-Hasen Ali b. Osmân b. Ebî Ali el-Cüllâbî, *Hakikat Bilgisi-Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s. 240.

²⁴⁷ Geylânî, *Gunye*, s. 492.

²⁴⁸ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 66.

²⁴⁹ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 263.

²⁵⁰ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 181.

²⁵¹ Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 179.

2.5. Kullukta Dua Etmenin Yeri

Dua, insanın Allah ile arasında samimi bir sohbet, hemen cevap alınmasa dahi yürekleri teselli eden sevgi dolu bir söyleşidir.²⁵² Kulun halini Yaratan'a arz etmesi yine O'nun emirlerindedir. "Bana dua ediniz, duanıza icabet edeyim."²⁵³ Yine "Bana dua ettiği vakit, dua edenin duasını kabul ederim"²⁵⁴ ayetlerine bakıldığında kuldun beklenenin durumunu yalnızca Allah'a beyan etmesi olduğu görülür. Böylelikle kişi, sözlerini Rubûbiyete tazim için söylemiş olur.²⁵⁵ Bu anlamda Gazzâlî de kişinin belaya uğradığında yahut sıkıntıya düştüğünde duaya ihtiyaç duyacağını ve bu anda kalbin yalvarıp yakarma ile Allah'a yakınlaşacağına değinir. Yani kul daima Rabbi zikretmiş, hatırlamış olur. O, belaya en fazla maruz kalanların ve Allah'a çokça dua edenlerin Peygamberler olduğuna dikkat çeker.²⁵⁶ İmâm-ı Rabbânî de bunu destekler nitelikte peygamberlerin dualarının Hakk'a karşı acz, iftikar, korku, inkisar yönünde olduğunu belirtir.²⁵⁷

Ayrıca "Dua ibadetin özüdür,"²⁵⁸ hadisi gereğince duanın bizzat ibadet olduğu anlaşılmaktadır. Bazı mutasavvıflar, ibadet olan bir şeyi yapmak onu terk etmekten hayırlı olacağından duanın sükût etmekten daha faziletli olduğu görüşünü savunmuşlardır. Dua ederek kişi Allah Teâlâ'nın hakkını yerine getirmiş, kendisinin de kulluğunu göstermiş olur.²⁵⁹

Tasavvuf araştırmaları ile tanınan Ebü'l- A'lâ Afîfi, duanın sûfilerin mücadele tarzlarından biri olduğunu söyler. Ve ona göre sûfiler, mücâhedeyi cihat etmekten daha önemli görürler.²⁶⁰ Bir tasavvuf terimi olan mücâhede ise Hakk'a ulaşmak isteyenlerin, bu yolda onu alıkoyan nefis ve şeytan gibi düşmanlarla mücadelesi, savaşıdır.²⁶¹ Sâlik, dua ile sürekli olarak Allah ile beraberdir. Böylelikle de nefsin kötü arzu ve isteklerine karşı kör ve sağır olur. Sûfilîğin temel prensibi olan nefisle mücadele yolunda dua olmadan ilerlemenin mümkün olmadığı ortadadır.

²⁵² Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, Alfa Yayınları, İstanbul 2018, s. 219.

²⁵³ el-Mü'min 40/60.

²⁵⁴ el-Bakara 2/186.

²⁵⁵ Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi*, s. 417.

²⁵⁶ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, III, 188.

²⁵⁷ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, I, 36.

²⁵⁸ Tirmizî, "Deavat", 2.

²⁵⁹ Kuşeyrî, *Risale*, s. 294.

²⁶⁰ Afîfi, Ebü'l-Alâ, *Tasavvuf: İslamda Manevi Devrim*, çev. Murat Sülün- Halil İbrahim Kaçar, Risale Yayınları, İstanbul 1996, s. 166.

²⁶¹ Uludağ, Süleyman, "Mücâhede", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXI, s. 440, ss. 440-41, İstanbul 2006.

Tevekkülü nasipte varsa gelir çaba göstermeye gerek yok, şeklinde anlayanlar duayı lüzumsuz görmüşlerdir. Abdülkâdir-i Geylânî bu söylemin doğru olmadığını, kişinin bundan sakınması gerektiğini belirtir. O'na göre haramlar dışında dünya ve ahiret adına her şey Allah'tan istenebilir. Çünkü Kur'an ve hadislerde duaya teşvik vardır.²⁶² Ayrıca İbnü'l-Arabî, "Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin?"²⁶³ ayetine dayanarak Allah'ı talep etme ve O'nu istemenin insanı değerli yaptığını, bu olmadığı takdirde onun önemsiz, değersiz olacağını belirtir. O'na göre insan ancak iradesi ve talebi olduğunda insan olur ve değer kazanır.²⁶⁴

Sûfîlerin yaşantısı ve söyledikleri her sözün temelinde tek bir şey vardır, o da "ilahi aşk." Tasavvuf bu sevgiden yola çıkmıştır, Mahbûb-u bilhak her şeye tercih edilmelidir. Bu sebeple sâlik, Hakk'a ait tüm ahlaki sıfatları elde etmeyi amaçlar.²⁶⁵ İşte sûfîlerin "Maşuka duyulan arzunun dilidir,"²⁶⁶ sözünde olduğu üzere dua da sevgiliye duyulan özlemin dile getirilmiş halidir. Yine sûfî gelenekte dillendirilen "Dua yapmaktan mahrum olmak, duaya icabet edilmesinden çok daha zordur" sözü duanın Cenâb-ı Hak ile kurulan özel bir bağ olduğunun ifadesidir."²⁶⁷

Rabbi ile olmak isteyen kullara dua, her daim vasıtaadır. Mümin, sürekli olarak her durumda ve şartta dua etmeli ve Mâlikü'l-Mülk olan Allah ile bağını canlı tutmalıdır. Hz. Peygamber: "Dua müminin silahıdır, dinin direği, göklerin ve yerin nurudur"²⁶⁸ sözü ile insanın gücünü Allah ile olan irtibatından alması gerektiğine vurguda bulunur. Nasıl ki silah kişinin kendini güvende hissetmesine bir araçsa dua da aynı şekilde nefis düşmanına karşı Hak ile olma güvenliği sağlar.

Duanın insanın manevi dünyasındaki yerine işaret eden bir menkıbeye göre âbidlerden biri yüksek sesle dua eder. O sırada, şeytan ona görünüp "Ey Allah, diye daha ne kadar bağıracaksın? Sus, çünkü cevap alamayacaksın." der. Âbid, sessiz kalarak boynunu bükür. Biraz sonra Hızır ona görünür ve: "Vah vah, Allah'a dua etmekten niçin vazgeçtin?" diyerek kendisine şöyle demesinin emredildiğini söyler:

"Hizmet için seni çağıran ben değil miyim?

Seni isimle meşgul eden ben değil miyim?

²⁶² Geylânî, *Futuhu'l-Gayb*, s. 187.

²⁶³ el-Furkan 25/77.

²⁶⁴ İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtîmî, *Tefsir-i Kebir/Te'vilât*, çev. Vahdettin İnce, Kitsan Kitap, İstanbul t.s., I, 874.

²⁶⁵ Afîfî, *İslamda Manevi Devrim*, s. 269.

²⁶⁶ Kuşeyrî, *Risale*, s. 299.

²⁶⁷ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 105.

²⁶⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, I, 669 (No. 1812).

Senin ‘Allah!’ diye yalvarman, Benim ‘işte buradayım’ dememdi,
 Senin hasretinden doğan acın, benim sana elçimdi.
 Bütün o gözyaşlarını, feryatlarını ve niyazlarını çeken ve onları kanatlandıran
 Ben’dim.”²⁶⁹

2.6. Dua-Kader İlişkisi

İslam inanç esaslarının temel meselesi olan kader ve kazâ, olayların sebep-sonuç ilişkisini doğru anlamak adına muhakkak bilinmesi gereken bir konudur. Buna göre kaderin tanımını yapacak olursak, “Allah’ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi” denilebilir. Kazâ ise, “Allah’ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirilmesi” şeklinde tanımlanabilir.²⁷⁰

Cibril hadisinden²⁷¹ de bilindiği üzere “kadere, hayır ve şerrin Allah’tan geldiğine inanmak” imanın gerekliliklerindedir. Ehli Sünnet kelmacılarından İmam Mâtürîdî’ye göre kâinatta olup biten her şey Allah’ın takdirinin neticesidir. İnsan fiilleri de buna dâhildir. Dolayısıyla Allah’ın iradesi olmadan hiçbir şey vuku bulmaz. Yalnız burada önemli husus şudur; Allah, insanın fiillerini takdir edip yaratırken kulun kendi iradesinin neticesi olan tercihi esas alır.²⁷²

Sünni tasavvuf anlayışının gelişmesinde önemli rolü olan Kelâbâzî, *et-Ta’arruf li Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf* adlı eserinin birinci bölümünde tasavvuf akaidine yer verir. Burada ele aldığı konulardan biri de kaderdir. Kelâbâzî, insan bedenini yaratanın Allah olması gibi fiillerin yaratıcısının da Allah olduğu görüşünde sûfîlerin ittifak ettiklerini belirtir.²⁷³ O, bu görüşü destekleyen ayetleri delil gösterir; “De ki Allah her şeyin yaratıcısıdır.”²⁷⁴ “Şüphesiz biz her şeyi bir kaderle yarattık.”²⁷⁵ Görünen o ki genel kanaat şudur; Allah ezelde her şeyi biliyor ve evrende her şey O’nun takdiri neticesinde cereyan ediyor. Olmuş ve olacak olanlar Allah’ın iradesi ile. Fakat her şeyin O’nun iradesiyle olması rızası olduğu anlamına gelmez. Küfür, isyan ve kötülükler Allah’ın iradesi ile

²⁶⁹ Nicholson, Reynold Alleyne, *İslam Sûfîleri*, çev. Mehmet Dağ, Kemal Işık v. dğr., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s. 97.

²⁷⁰ Yavuz, Yusuf Şevki, “Kader”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, s. 58, ss. 58-63, İstanbul 2001.

²⁷¹ Müslim, “İman”, 7 (I, 40); Tirmizî, “İman”, 5 (V, 6).

²⁷² Esen, Muammer, “Matûridî’nin Bilgi Kuramı ve Bu Bağlamda Onun Âlem, Allah ve Kader Konusundaki Görüşlerinin Kısa Bir Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49/2, s. 56, ss. 45-56, Ankara 2008.

²⁷³ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 82.

²⁷⁴ er-Ra’d 13/16.

²⁷⁵ el-Kamer 54/49.

gerçekleşse de rızası yoktur.²⁷⁶ Ayette ifade edildiği gibi “...O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz.”²⁷⁷

Duanın kader üzerindeki etkisi hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu mesele, Allah-insan münasebeti kapsamında tasavvufun ilgilendiği konular arasında yer almıştır. Bir kısım sûfiler, duanın kaderi etkilemeyeceğini savunmuş ve insanın kısmetindeki şeye rıza göstermesini üstün vasıf olarak görmüşler. Bazıları ise dua etmenin ezeli bilgide var olduğunu duanın kazayı değiştirebileceğini savunmuşlardır.

Ebu Bekir Vasîfî, “En kötü huy, takdir edilene karşı durmaktır, yani ezelde takdir edilenin zıddını meydana getirmeyi ve kısmetin olmuş bulunan hususu tagallüp, arzu ve dua ile değiştirmeyi istemendir”²⁷⁸ diyerek dua etmeyi kadere karşı gelmek olarak görmüştür. O, “Ezelde takdir olunan kısmetin şuuruna varan, dua ve niyazı bırakır”²⁷⁹ sözüyle rıza ve teslimiyete vurgu yaparak, bu mertebelere ulaşmış kişilerin dua etme gereksinimlerinin ortadan kalkacağını iddia eder. İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309), *el-Hikem*’de Vasîfî’nin görüşüne denk bir şey söyler: “Ey kul, senin dua ve isteğin Cenâb-ı Hakk’ın ezelde takdir etmiş olduğu ihsanına nasıl sebep olabilir? Ezelde verilmiş hüküm, sebep ve illetlere bağlı olmaktan uzak ve yüksektir.”²⁸⁰ Aktarılanlara göre dua ezelde belirlenmiş olan şeyleri değiştirme vasfına sahip değildir, bu nedenle Allah’ın hakkımızdaki hükmüne rıza göstermek daha anlamlı olacaktır.

Gazzâlî, duanın kaderle uyuşmadığı sorunsalına şöyle açıklık getirir: “Hayrı takdir eden Yüce Allah onu bir sebebe bağlar. Bu, şerrin def’i için de geçerlidir. Dua da belaların ortadan kaldırılmasının sebebidir. Nasıl ki okların geri çevrilmesine sebep kalkansa, fidanların, otların yeşermesine sebep suysa dua da musibetlerin giderilmesi için sebeptir.”²⁸¹ O, bunu silah taşımaya benzetir ve şu ayeti delil gösterir: “Ey iman edenler! Tedbirinizi alın da savaşa ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın.”²⁸² Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) bu ayeti yorumlarken, önlem almayı gerekli ve şart görür. O, insanın Allah’ın kaza ve kaderinde saîd kullardan olması durumunda salih amel işleminin bir anlamı kalmayacağını söyler. Böyle bakıldığında teklifin de bir anlamı yoktur. Râzî, “Her şey, kadere göre tahakkuk edince, sakınmayı emretme işi de kaderin

²⁷⁶ Bursevî, İsmâil Hakkı, *İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış/Şerhu Şu’bi’l-Îmân*, haz. Yakup Çiçek, Dârulhadis, y.y., ts., s. 49.

²⁷⁷ ez-Zümer 39/7.

²⁷⁸ Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 772.

²⁷⁹ Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 777.

²⁸⁰ Mahir, Kastamonulu Seyyid Hafız Ahmed, *Hikem-i Atâiyye Şerhi el-Muhkem fi Şerhi’l-Hikem*, haz. Tahir Galip Seratlı, Sufi Kitap, İstanbul 2021, s. 279.

²⁸¹ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’ d-Dîn*, III, 187.

²⁸² en-Nisâ 4/71.

içine dâhil olmuş olur” diyerek tedbir almayı kaderden saymıştır.²⁸³ İşte dua da bela ve musibetlere karşı bir çeşit tedbirdir. Duanın belaları defettiğine dair büyük sûfi Yahya b. Muâz’ın (ö. 258/872) “Kader karşıma bela hilesini çıkardığında, dua hilesi ile karşılıyorum onu.” sözü oldukça anlamlıdır.²⁸⁴

Sevgili Peygamberimiz “Kaderi ancak dua geri çevirir. Ömrü ancak iyilikler arttırır. Kişi ancak işlemiş olduğu günah sebebiyle rızıktan mahrum kalır.”²⁸⁵ buyurmaktadır: Hadis-i şerife bakıldığında duanın kaderi değiştirebileceği görülür. Allah’ın ezeli ilmiyle her şeyi bilmesi şeklinde tanımladığımız kaderin değişmesi nasıl anlaşılmalıdır? Kader anlayışında hataya düşülen en önemli nokta, Allah’ın bizim hakkımızda hüküm verdiğidir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) konunun anlaşılmasına yarar sağlayacak bir söz söylemiştir: “Allah’ın meydana gelecek her şeyi levh-i mahfûza yazması hüküm olarak değil, vasıf olaraktır.”²⁸⁶ Yani bir emir niteliğinde değildir. İnsan hür iradesiyle karar verir, harekete geçer ve Allah yaratır. Bunun böyle olacağını Allah’ın ezelde bilmesi kulun iradesini etkilemez.

Osmanlı döneminde yaşamış, mutasavvıf Ebû Saîd Hâdimî (ö. 1176/1762), duanın kaderi değiştirmesinin yine kaderde olduğunu söylemiştir. Yani dua istenilmeyen şeylerin ortadan kalkmasının bir sebebidir ve bu sebepler yine Allah’ın bilgisindedir. Hâdimî, bunun Cenab-ı Hakk’ın meleklere verdiği haber kapsamında da anlaşılabilirliğini söyler. O, Kur’an-ı Kerim’de: “Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır”²⁸⁷ buyurulmasını O’nun ezeli bilgisinde değişme olmadığı, fakat meleklere bildirdiklerinde değişiklik olabileceği şeklinde anlamıştır.²⁸⁸ İbnü’l-Arabî ayeti kerimeyi şöyle değerlendirir:²⁸⁹

Bilindiği gibi levhler dörttür: Ön kaza levhi. Bu levh, silinme ve ispat edilmeden yücedir. Buna ilk akıl levhi de denir. Kader levhi: Bunun bir diğer adı külli nefsi-natika levhidir ki, ilk levhteki külli varlıklar burada tafsil edilir ve onların sebepleriyle ilintilendirilir. Ayrıca Levh-i Mahfuz olarak da isimlendirilir. Semavi cüzi nefisler levhi. Âlemde olan her şey şekli, heyeti ve miktarıyla buraya nakşedilmiştir. Bunun bir diğer adı da dünya (en yakın) semaıdır. Burası âlemin hayali konumundadır. İlk levhin âlemin ruhu, ikincisinin de âlemin kalbi

²⁸³ Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu’l-Gayb*, X, 137.

²⁸⁴ Ebû Nu’aym el-İsfehânî, Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü’l-evliyâ*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1996, X, 52.

²⁸⁵ İbn Mâce, “Mukaddime”, 90.

²⁸⁶ Ebû Hanîfe, Nu’mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-Fıkhü’l-ekber*, thk. Muhammed b. Abdurrahman el-Humeyyis, Mektebetül Furkan, Birleşik Arap Emirlikleri 1999, s. 29.

²⁸⁷ er-Ra’d 13/39.

²⁸⁸ Taçar, Şemsettin – Kartaloğlu Habib, “Ebû Saîd el-Hâdimî’nin “Lâ Yeruddu’l-kazâ’ illa’d-duâ” Adlı Risâlesi: Tahkik, Tercüme ve Değerlendirme”, *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 4/8, s. 109, ss. 97-127, Tekirdağ 2021.

²⁸⁹ İbnü’l-Arabî, *Tefsir-i Kebir*, I, 597.

mesabesinde olması gibi. Bir de Heyuli levh vardır ve bu levh, görünen âlemdeki suretleri kabul etme özelliğine sahiptir. Allah, doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde olduğu gibi tasavvuf kitaplarında pek çok dua örneğine rastlanır. Duanın gerekli olmadığı görüşünün yaygın olmadığı buradan anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu dualarda ön plana çıkan, kişilerin nefsi ile alakadar değil de kulun kendi acizliğini ortaya koyarak Rabbi'ni yüceltmesidir. O halde dualar biz kullar için vardır. Yaratıcı ile bağ kurma, O'nun yüceliği karşısında kulun kendi aciziyetini görme adına dua sıklıkla tercih edilmelidir.

2.7. Duanın Reçetesi

Her ibadetin olduğu gibi duanın da nasıl, ne zaman ve hangi durumlarda yapılacağına dair bir reçete vardır. İslam âlimleri Peygamber efendimizin tavsiyeleri üzerinden belirli sınırlar koymuşlardır. Elbette duada asıl olan samimiyettir, fakat belli çizgilerin olması yoldan çıkmayı yahut sapmaları önler ve kula bir yol gösterir. Nitekim tasavvuf tarihinde önemli yere sahip olan Gazzâlî ve Kuşeyrî, bu konuyu eserlerinde “Duanın Adabı” başlığı altında ele almışlardır.

2.7.1. Duanın Vakti

Her ibadetin bir vakti olduğu gibi dua için de daha faziletli sayılan zaman dilimleri olmuştur. Kur'an ve hadislerde belli vakitlerde yapılan duaların daha makbul olduğuna işaretler vardır. Bunlardan birisi “Seher vakitlerinde Rablerinden başışlanmalarını dilerlerdi”²⁹⁰ ayeti kerimesidir. Burada seher vaktinde dua etme, Allah'tan sakıman ve cennet ehlinden olacak kimselerin özelliklerinden sayılmıştır. Hadislerde de bu vakte dikkat çekilir: “Her gece Rabbimiz, gecenin son üçte biri kalınca en yakın semaya iner ve ‘Kim bana dua ediyor ona icabet edeyim, kim benden bir şey istiyor ona vereyim, kim bana istiğfar ediyor onu mağfiret edeyim’ buyurur.”²⁹¹ Yine Hz. Peygamber'e “Ya Rasûlullâh hangi duaya daha çok icabet edilir?” diye sorulur. Hz. Peygamber “Gecenin sonunda yapılan dua ile farz namazların arkasından yapılan dua.”²⁹² diye cevap verir. Seher vakti, gecenin son üçte birine verilmiş bir isimdir. Bu vakitte uyanık olup ibadetle

²⁹⁰ ez-Zâriyât 51/18.

²⁹¹ Buhârî, “Teheccüd”, 14 (No. 1094).

²⁹² Tirmizî, “Deavat”, 80 (No. 3499).

geçiren kimselere tasavvufta “seheri” denilmiştir. Sâlik, böyle bir zamanı ganimet bilmeli ve tevbe-istiğfar, zikir ile geçirmelidir.²⁹³

Seher vakti dışında duanın kabulü için bazı zamanlara dikkat çekilmiştir. Farz namazların hemen sonrasında,²⁹⁴ ezanın okunduğu esnada ve Allah yolunda savaşırken,²⁹⁵ ezan ile kamet arasında,²⁹⁶ secde anında,²⁹⁷ cuma vaktinde,²⁹⁸ iftar vakti²⁹⁹ bunlardan bazılarıdır.

Hiz. Musa bir gün Allah’a niyazında “Ya Rabbi, sana hangi saatte dua edeyim ki o saatte benim duamı kabul edesin.” diye sorar. Allah Teâlâ: “Sen benim kulumsun, ben de senin Rabbinim. Bana hangi saatte dua edersen mutlaka icabet ederim.” der. Bunun üzerine Musa tekrar aynı soruyu sorar ve kendisine “Gecenin yarısında dua et. Zira o saatte dua eden eşkıya dahi olsa onun duasını kabul ederim.” Şeklinde cevap verir.³⁰⁰

Makbul sayılan dualar için bazı vakitlere dikkat çekilmiştir. Aslında böyle zamanların neden kıymetli olduğuna bakıldığında manevi haller görülecektir. Yani kulun bu saatlerdeki durumu, manevi halidir. Söz gelimi seher vakitleri, kalbin tasfiyesi ve ihlaslı olmaya mâni olacak şeylerin ortadan kalktığı vakitlerdir. Yine cuma günleri bütün müminlerin Cenabı Hakk’a yöneldiği, kalplerin ilahi rahmete yaklaştığı anlardır.³⁰¹ Dolayısı ile kul, samimiyet ve içtenlikle Allah’a yakın olmayı arzu ettiğinde dua etmelidir. Zira onun için en faziletli dua böyle anlarda yaptığı duadır.

2.7.2. Duanın Adabı

İslam, insan hayatının her noktasında var olan bir dindir. Dinin gerek toplumsal gerekse bireysel hâdiselerde canlılığını devam ettirdiği aşikârdır. Böylelikle inananlar, her sahada Allah’ı hatırdâ tutma ve O’nun rızasına uygun yaşama gayreti ile hayatlarını idame ettirirler. Bunu başarmanın en kolay yolu ise Allah resulünün yolunu takip etmektir. İbadetleri yerine getirirken, yemek yerken, konuşurken, otururken, yatarken ve daha birçok noktada nasıl davranmamız gerektiğini, en doğrusunun nasıl olacağını

²⁹³ Yılmaz, Hasan Kâmil, “Seher Sırrı”, *Altınoluk Dergisi*, 193, s. 13, İstanbul 2002.

²⁹⁴ Tirmizî, “Deavat”, 80 (No. 3499).

²⁹⁵ Mâlik b. Enes, *Muvatta’ el-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed Mustafâ el-A’zamî, Müessesetü Zâyed b. Sultân, Abudabi 2004, “Nida”, 7 (II, 95).

²⁹⁶ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 35 (No. 521).

²⁹⁷ Müslim, “Salât”, 42 (I, 350).

²⁹⁸ Buhârî, “Deavat”, 61 (No. 6037).

²⁹⁹ İbn Mâce, “Sıyâm”, 48 (No. 1752).

³⁰⁰ Semerkandî, *Gafletten Kurtuluş*, II, 582.

³⁰¹ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’ d-Dîn*, III, 101.

Peygamber Efendimiz' den öğreniyoruz. Dua ibadetini yerine getirme hususunda dikkat etmemiz gerekenleri yine O'ndan öğreniyoruz. Elbette Yüce Zat'ın huzurunda bulunmak ve O'na hitap etmek edep çerçevesinde olmalıdır. Gazzâlî *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* isimli eserinde duanın adaplarını ayet ve hadislerden delil getirerek şu şekilde sıralamıştır:

1. Öncelikle dua ederken kalbin Allah'a dönük olması, kişinin zihnen ve kalben yaptığı duanın içinde olması, gafil olmaması gerekir.³⁰² Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kabul edileceğinden emin olarak dua edin, şüphesiz Allah Teâlâ, istediğinden habersiz gafil bir kalple dua eden kulun duasını kabul etmez.”³⁰³

Kulun Rabbine güvenmesi, O'nun Kâdir-i Mutlak ve Mâlikü'l Mülk olduğu bilinciyle dua etmesi şarttır. Ve talep ettiği şeyi samimi bir şekilde, sadece dili ile değil kalbi ile de istemelidir. Ancak böyle olduğu takdirde dua hakiki manasını bulmuş olacaktır.³⁰⁴

2. Kibleye yönelerek ve secde halinde dua etmek faziletli sayılmıştır. Bu hâl, kalbin Allah'la olması gibi beden de simgesel olarak Allah'a dönük olmasını ifade eder. Nitekim Allah Resulü Bedir gazvesinde kibleye dönerek dua etmiştir.³⁰⁵ Ayrıca kul, secdede iken Allah ile arasındaki bütün engellerden kurtulur. Nefsin isyankâr kıskırtmalarından sıyrılır ve Rabbi ile baş başa kalma fırsatını yakalamış olur.³⁰⁶ Hz. Peygamber'in secdede dua etmeye yönelik tavsiyesine kulak vermek gerekir: “Kulun Rabbine en yakın olduğu hâl secde hâlidir. Öyleyse, secdede çokça dua ediniz.”³⁰⁷

3. Düşük bir ses tonuyla dua etmek kulun Allah'ın huzurunda olduğunun bir nişanesidir. Günlük hayatta insanların ilk olarak ses tonumuzdan etkilendiğine şahit oluruz. Yüksekse kabalık alçaksa naiflik olarak algılanır. Üst makamlarda bulunan biri ile konuşuyorsak ses seviyemizi ayarlamamız oldukça önemlidir. İhtiyaç halinde, aciz olan kulun Rabbi karşısında sesi fazla yükseltmeden dua etmesi de hayânın bir gereğidir. Kur'an-ı Kerim de bize bunu öğütlemektedir: “Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.”³⁰⁸

4. Seci' yapmaya çalışmamak. Dua ederken vezin ve kafiyelere uygun cümleler olsun diye çabalamak duayı samimi olmaktan uzaklaştırıp abartılı olmasına sebep

³⁰² Kuşeyrî, *Risale*, s. 296.

³⁰³ Tirmizî, “Deavat”, 67 (No. 3479).

³⁰⁴ Kuşeyrî, *Risale*, s. 297.

³⁰⁵ Müslim, “Cihad”, 58 (III, 1383).

³⁰⁶ Altuntaş, Halil, *Duayı Anlamak*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2012, s. 50.

³⁰⁷ Müslim, “Salât”, 42 (I, 350).

³⁰⁸ el-A'râf 7/55.

olabilir. Bir yalvarma hali olan duada yapmacık sözcüklere yer verilmemelidir.³⁰⁹ Oysa büyük sūfilerin dualarını kafiyeli ve insicamlı yazdıkları görülmüştür.³¹⁰ Bundan da duaların ahenk içerisinde olmasından ziyade sadece böyle bir çabaya ve zorlamaya bina edilmesinin yanlışlığına vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır.

5. Duanın edeplerinden biri de yalvarış, korku, istek ve sığınma halinde olmasıdır. Endişe, üzüntü, sıkıntı, çaresizlik gibi hallerden sonra insanların sığınma ve güvenme ihtiyacı hissederek duaya yöneldiği görülmektedir. İnananlar kendi acizliklerinin farkında olarak yüce bir Zat'a iltica ederler. Bunun yanında kul, dua ederken Allah Teâlâ'ya daha yakın olduğunu hisseder. Bu yakınlıkla birlikte onda havf/korku hâsıl olur. Oadaki bu korku Allah'tan uzak kalma korkusudur.

6. Duada ısrar ederek üç kez tekrar etmek gerekir. Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'in dualarını üç kez tekrarladığı ve bir şey istediği zaman üç sefer söylediğini haber verir.³¹¹

İslam dini, ibadetlerin temelinde ihlâsı şart koşar.³¹² Dua samimiyetin ve içtenliğin ifadesi olmalıdır. Bu sebeple kul Allah'tan talepte bulunurken acele etmemeli, sabırla istemeye devam etmelidir. Hz. Peygamber: "Sizden biriniz acele etmediği, 'dua ettim, kabul olmadı' demediği sürece duası kabul olur"³¹³ buyurmuştur. Ayrıca "Biriniz, 'Allah'ım dilersen beni bağışla, Allah'ım dilersen bana merhamet eyle' demesin. İsteddiğini kararlı bir şekilde istesin. Şüphesiz Allah'a karşı zorlayıcı hiçbir şey yoktur." hadisinden de duada kararlı olmak ve net konuşmak gerektiğini öğreniyoruz:³¹⁴

7. Allah'ın adı ile başlamak. Duaya başlarken Allah'a hamdü sena etmek, O'nun güzel isimlerini zikretmek gerekir. Kur'an-ı Kerim'de bu anlamda "En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin"³¹⁵ buyrulmaktadır. Bir başka ayette ise "De ki: İster Allah diye dua ediniz ister Rahman diye; O'nu hangi ismiyle çağırırsanız çağırın, en güzel isimler O'nundur"³¹⁶ buyrulmuştur. Bu ayetler, esmâ-i hüsnâ ile dua edilmesinin daha evla olduğunu haber vermektedir. Sadece başlangıçta değil duanın ortasında da sonunda da ihtiyaçlarımıza göre tevbesinin kabulünü isteyen "Tevvâb", rızık isteyen "Rezzâk" isimleriyle Allah'a yalvarması gibi O'nun isimlerinden biri ile

³⁰⁹ Soysaldı, H. Mehmet, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Dua*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 24.

³¹⁰ Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 221.

³¹¹ Müslim, "Cihad", 107 (III, 1418).

³¹² Ateş, Süleyman, "İhlâs", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, s. 536, ss. 535-37, İstanbul 2000.

³¹³ Buhârî, "Deavat", 21 (No. 5981).

³¹⁴ Buhârî, "Deavat", 20 (No. 5980).

³¹⁵ el-A'râf 7/180.

³¹⁶ el-İsrâ 17/110.

O'na seslenmek duanın adabı açısından daha uygundur. Bu dua şekli Kur'an'da yer alan peygamber dualarıyla da örtüşmektedir.³¹⁷

8. Batınî edebe riayet etmek; tövbe etmek, haksızlıkla kazandıklarını iade etmek ve bütün varlığıyla Cenâb-ı Hakk'ın ibadetine yönelmek. Tövbe ederek duaya başlamak açık yüreklilikle huzuru ilahiye geldiğinin göstergesidir. O'nun emir ve yasaklarına uymada hataya düşmüş müminlerin bir şey talep ederken hayâ etmesi gerekir. Bu nedenle kul, önce bu hataların farkında olduğunu, pişmanlıkla geldiğini ve gidilecek başka kapı olmadığını samimiyetle ortaya koyar. Sadece Allah'a yönelmek, O'nun dışında kalan her şeyden yüz çevirmek duanın kabul şartlarından. Bu anlamda marifet ehlinden Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî'ye (ö. 295/908) tövbenin ne olduğu sorulduğunda şu yanıtı verir: "Allah dışında her şeyden dönmendir."³¹⁸

Kur'an Allah'a yakın olmak isteyenlere tövbe tavsiyesinde bulunur ve "Ey iman edenler! Samimi bir tövbe ile Allah'a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter"³¹⁹ buyurur. Bu ayetle kulun günahlardan arınarak Allah'a yönelmesinin önemli olmasıyla birlikte kul hakkıyla O'nun huzuruna gelmekten inananların hayâ etmesi gerektiği de anlatılır. Çünkü Allah tövbe ile temizlenenleri sevdiğini beyan eder.³²⁰ Kul hakkı da tövbe gerektiren günahlardandır. İnsan, zulüm ve haksızlıkla aldıklarını hak sahiplerine iade etmeden samimi tövbe etmiş sayılmaz.

2.8. Duaya İcabet

Dua etmek insan için fitrî bir ihtiyaçtır.³²¹ Kul üzgün, hasta, stresli ve mutlu anları olmak üzere her halinde duaya yönelir. Fakat bazen insanın aceleci³²² olması sebebiyle dualarına icabet edilmediği kanaatine varır. O halde "Bana dua edin, icabet edeyim"³²³ ayeti nasıl anlaşılmalıdır? Bu meyanda dualara icabet konusu tasavvuf önderleri tarafından ele alınmış konulardandır.

Dua, müminler için dünya hapisanesinden ukbaya, umuda, huzur ve sükûnete açılan nefes penceresidir.³²⁴ Bu sebeple duadan mahrum kalanlar saadeti kaybetmiş,

³¹⁷ Altın, Mehmet, "Esmâ-İ Hüsnâ İçerikli Duâ Ayetlerinin Tahlili", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 6/1, s. 385, ss. 382-403, y.y. 2020.

³¹⁸ Serrâc, el-Lüma' s. 43.

³¹⁹ et-Tahrîm 66/8.

³²⁰ el-Bakara 2/222.

³²¹ Türk, Nurdoğan, "İslâm'da Duanın Ruh Sağlığına Katkısı", *Kilitbahir*, 17, s. 76, ss. 74-109, y.y. 2020.

³²² el-İsrâ 17/11.

³²³ el-Mü'min 40/60.

³²⁴ Arslanbaba, Ramazan, "Duâ", *İslam Medeniyeti*, 29, s. 5, ss. 5-7, İstanbul 1973.

hayatsız kalmış kimselerdir. Muasır âlimlerden Abdu'l-Bari en-Nedvî: “Dua, ubudiyetin bütün keyfiyetini ve teslimiyetini ihtiva eder. Bu keyfiyet ve teslimiyet ise kulun ‘Yüce olan Allah’tan istedim, dilerse verir, dilerse vermez’ sözüdür, bu mahviyeti gösterme keyfiyetidir”³²⁵ demek suretiyle kulun isteklerinin neticesine değil dua etmenin kendisine odaklanması gerektiğini ifade etmiştir. Sûfilerin bakış açısının da bu yönde olduğuna şahit olmaktadır. Bu anlamda söylenmiş pek çok söz vardır. Onlardan birisi şudur: “Dua etmesi için kula (sürekli) izin verilmesi, ona bir ihsanda bulunulmasından daha hayırlıdır.”³²⁶

İbadet ehli için dua anahtar mesabesindedir. Hayır kapılarının açılması için dua anahtarına ihtiyaç vardır. Onu layığı ile yerine getirme gayretinde olmak aynı zamanda Allah’a saygının bir ifadesidir. Mevlevî şairlerimizden Üsküdarlı Ahmet Talat’ın³²⁷ dediği gibi:

“Zât-ı Hak’tan talep vukuunda mâsivâ silinmelidir,
Her dua müstecâb olur ammâ, talebin sureti bilinmelidir.”³²⁸

İşte bundan dolayı dua ederken bazı hususlara dikkat etmek gerekmektedir. Bunlara duanın kabul şartları da denilebilir. Ebü'l-Lays Semerkandî (ö. 373/983), duanın kabul olma şartlarının en önemlisini midede haram lokma bulunmaması olarak görmüştür. Ayrıca o, acele edilmemesini sabırla duaya icabet edilecek zamanı beklemeyi tavsiye etmiştir. Hz. Musa ve Hz. Harun’un Firavun hakkında yaptıkları duanın kırk yıl sonra gerçekleşmiş olmasını da örnek göstermiştir.³²⁹

Abdülkâdir-i Geylânî ise, duanın bir vakti olduğundan bahseder. Ona göre dünya ve ahiret için bir fayda olacağı zaman geldiğinde duaya icabet olunacaktır. Eğer icabet gecikirse kulun Rabbine güvenmek suretiyle bu dünyada olmasa dahi ahirette mutlaka karşılığını alacağını ifade eder.³³⁰ Burada kul, üzerine düşen şeyi yapıp gerisini Allah’a bırakmakla mükelleftir.

Hâris b. Esed el-Muhâsibî, akıllı bir kulun nefsinin zaaflarının farkında olması ve Rabbinin gücünü daima hatırında tutması gerektiğini söyler. O, bu bilinçle dua edilmesinin ve Allah’ın yardımını dilerken kulun kararında azmetmesinin önemli

³²⁵ en-Nedvî, Abdu'l-Bari, *Kur'an ve Sünnet Işığında Tasavvuf ve Hayat*, trc. Mustafa Ateş, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 238.

³²⁶ Kuşeyrî, *Risale*, s. 299.

³²⁷ Çakır, Ömer, “Üsküdarlı Talat’ın Hayatı Ve Şiirleri”, *Üsküdar Sempozyumu II* (İstanbul, Mart 12-13 2004), ed. Zekeriya Kurşun v.dğr., s. 225, ss. 224-33, Üsküdar Belediyesi İstanbul 2005.

³²⁸ Altuntaş, *Duayı Anlamak*, s. 72.

³²⁹ Semerkandî, *Gafletten Kurtuluş*, II, 584.

³³⁰ Geylânî, *Futuhu'l-Gayb*, s. 106.

olduğunu vurgular. Binaenaleyh ona göre duaya icabet edilmesinin temelinde tevekkül vardır. Ancak tüm umudunu yaratıcısına ve efendisine bağlayan kul, Allah'ı dualarına karşılık veren lütuf ve rahmet sahibi olarak bulur. Bunun yanında “(Bir şeye) azmettiğin zaman Allah'a dayan”³³¹ emri gereğince tevekkülün icabı olan gayreti unutmamak gerekir.³³²

Kuşeyrî duanın üç hâlden bahseder. Halkın duasının kavli, zâhidlerin duasının fiilî, âriflerin duasının hâl ile olduğunu söyler.³³³ Duanın kabulü açısından bu sınıflandırma isabetlidir. Bununla beraber İbnü'l-Arabî, “Rabbiniz şöyle buyurdu: Bana dua edin, icabet edeyim”³³⁴ ayetinde kastedilenin hâl duası olduğunu söyler. Ona göre talep edilen şeylerin hayırlı olup olmadığı bilinmediğinden sadece dil ile yapılan dualar perdelenmişlerin duasıdır. Hatta bu konuda şu ayeti misal getirir: “Kâfirlerin duası kuşkusuz hedefini şaşırmıştır.”³³⁵ O, hal duasına mutlaka icabet edileceğini belirtir. Hâl duası ise istenilen şey hakkında zühd ve itaat ile pişmanlık gösterip Allah'ın affını istemesi gibi yöntemlerle kulun hazırlık yapmasıdır. İbnü'l-Arabî, yalvarmanın, eğilip bükülmenin kısacası acziyetin olmadığı bir duada nefsin büyükleneceğine işaret eder. Böyle bir durum karşısında kişi hâl dili ile azabı istemiş olacaktır.³³⁶ Ve onlar Allah'ın ekberiyetine karşı gelmenin neticesi olarak “aşağılanarak cehenneme yuvarlanacaklardır.”³³⁷

Bütün bunların yanında sûfîlerin geneli Allah'ın her duaya cevap vermemesinin kul için daha hayırlı olduğunu savunmuşlardır. Bazı isteklerin yerine getirilmesi yıkıcı etkiler doğurabilir.³³⁸ Hz. Mevlânâ, Allah'ın bazı dualara kulların arzu ettiği şekilde yanıt vermemesini O'nun sonsuz kereminin ve rahmetinin tecellisi olarak gördüğünü ifade eder. Ve bir hikâye ile bu konuya temas eder. Bir Yılandıcı başka bir Yılandıcı'nın yılanını çalar. Hırsız çaldığı yılan tarafından zehirlenir ve ölür. Bunu gören Yılandıcı: “Onu bulsam da yılanımı alsam diye boyuna dua ediyordum. Hakk'a şükürler olsun ki o duam reddedildi. Ben ziyan sanmıştım ama faydaymış” der.³³⁹

³³¹ Âl-i İmrân 3/159.

³³² Muhâsibî, Ebu Abdillâh el-Haris b. Esed el-Anezi, *er-Riâye/Nefis Muhasebesinin Temelleri*, çev. Hülya Küçük-Şahin Filiz, İnsan Yayınları, İstanbul 2020, s. 110.

³³³ Kuşeyrî, *Risale*, s. 299.

³³⁴ el-Mü'min 40/60.

³³⁵ er-Ra'd 13/14.

³³⁶ İbnü'l-Arabî, *Tefsir-i Kebir*, II, 1083.

³³⁷ el-Mü'min 40/60.

³³⁸ Schimmel, Annemarie, *İslâmın Mistik Boyutları*, s. 224.

³³⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerîf*, s. 164.

Cafer-i Sâdık (ö. 148/765) hazretlerine “Bize ne oluyor, dua ediyoruz duamız kabul edilmiyor?” diye sorulur. O, “Sizler tanımadığınız bir zattan istiyorsunuz” buyurur.³⁴⁰ O halde daha öncede bahsedildiği üzere kul duasını kabul etmesini istediği Zat’ı iyi tanımalı, O’na güvenmeli ve ihlasla dua etmelidir. Dua içten ve samimi olduktan sonra muhakkak icabet edilecektir.

Sonuç olarak Yüce Allah’ın rahmetine, rızasına yakın olmanın en doğru yolu olan dua ibadetini hakkıyla yerine getirmek kulluğun şartıdır. Bu ise, tekrar özetleyecek olursak, şu hususlara dikkat etmekle mümkün olacaktır:

- ❖ Mârifetullah; Allah’ı hakkıyla bilmeli
- ❖ Duada acele etmeden sabır göstermeli
- ❖ Duada tevekkül etmeli
- ❖ Haram lokma ve zulmetmekten uzak durulmalı
- ❖ Lisan ile hâl uyum içinde olmalı
- ❖ Duada ihlas olmalı.

2.9. Şükür-Dua İlişkisi

Dua Tanrı ile insan arasındaki iletişimin adıdır. Bu istikamette kulun yaptığı bütün eylemler duanın bir yönüdür. Öyle ise insan hangi durumlarda duaya yönelir? Duanın Kur’an’da geçen anlamlarına baktığımızda onun her anda her şartta var olması gerektiğini görmekteyiz. Fakat dua ile ilgili toplumun genel kanısı sıkıntılı durumlarda, bela ve musibetler karşısında duaya ihtiyaç olduğu yönündedir.

Ayet ve hadislerdeki ifadeler ve sūfîlerin söz ve uygulamalarından, insan benliğinin maddeye ve dünyaya kolayca kapılabilecek bir yapıda olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Öyle ki “Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın”³⁴¹ ayeti biz müminlere bir ikaz, bir hatırlatmadır. Böyle tehlikelerden korunabilmenin yolu Allah ile olan irtibatı diri tutmaktır. Bunun diğer bir adı zikirdir. Zikrin aslı ise, kalbin devamlı surette Hak ile beraber olması, huzur bulması ve O’nu unutmamasıdır.³⁴² Allah Teâlâ’yı zikir, övgüyle beraber dua ve niyaz ile olur.³⁴³ O halde insanın her an şükrederek dua etmesi Allah ile olan ilişkisini canlı tutacaktır.

³⁴⁰ Kuşeyrî, *Risale*, s. 297.

³⁴¹ Fâtır 35/5.

³⁴² Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 1259.

³⁴³ Afîfi, *İslamda Manevi Devrim*, s. 287.

Duanın başında da sonunda da hamd/şükür olmalıdır. Allah Resulü duaya hamd ile başlanması tavsiyesinde bulunmuştur: “Biriniz dua ederken, Allah Teâlâ’ya hamdu sena ederek başlasın.”³⁴⁴ Ayrıca Kur’an’da iman edip salih amel işleyenlerin cennetteki duaları “Oradaki duaları, ‘Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah'ım!’, aralarındaki esenlik dilekleri, ‘selâm’; dualarının sonu ise, ‘Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur’ sözleridir.”³⁴⁵ Buradan hareketle duanın temelinde, nimet sahibini tanımak ve O’ndan razı olduğunu beyan etmek esastır, denilebilir.

Fatiha suresinin hamd ile başlaması duada önceliğin şükretmek olduğunu gösterir. Böylelikle kul, Allah’ın nimetlerine konu olması bakımından değil; O’nun bütün insanları ve diğer tüm canlıları nimetlendiren bir konumda olması hasebiyle O’na hamd eder.

Özetle şükür ve dua birbirini tamamlamaktadır. Şükürün olmadığı yerde dua hakiki anlamını bulmayacaktır. Allah’a yakın olma arzusu ile yapılan duaların ilk şartı Yaratıcıyı tanımak olduğundan bu ancak şükür ile mümkün olabilir. Çünkü şükür, nimetin asıl sahibini tanımak ve ona uygun yaşamaktır. O halde biz insanlara düşen kâinatı okumak, şükür, sena ve övgü ile dua etmek suretiyle Rabbimize yakın olmaktır.

³⁴⁴ Ebû Dâvud “Salat”, 356 (No. 1481).

³⁴⁵ Yûnus 10/10.

SONUÇ

İslam'ın manevi hayatını ele alan tasavvuf ilminin Tanrı-insan ilişkisini ele alırken değerlendirdiği kavramlar arasında şükür ve dua da bulunmaktadır.

İnsanın kendisini ve yaratıcısını tanımamasının adı olarak anılan şükür, nimetlerin kaynağının Allah olduğunu bilme ve kulluğu fark etme bilincidir. Tanrı karşısında aciz olduğunun farkında olan insan O'nunla bağ kurmanın yolunu arayacaktır. İşte pek çok inanışta olduğu gibi İslam'da da dua bunun en güzel yoludur. Dua Rabbe yapılan münacattır.

İslam düşüncesinde özelde de tasavvuf alanında insanın var olma gayesi mârifetullah'a erişmek olarak aktarılır. Şükür ve dua bu gayeye götüren davranışlardır. Şükür ile iman arasında kurulan güçlü bağın neticesi olarak şükürden yoksun olanlar nankör olarak nitelenmişlerdir.

Şükür rububiyet ahlakıdır. Nimetleri idrak ederek daima şükretmek bunun karşılığında Allah'ın kulunu hayırla anması ilahi bir ahlak tasavvurudur. İyilik ve lütufların farkında olarak onları vereni bilen ve dillendiren insan yaratıcı tarafından mükafat ve övgüyü hak eder.

Her nimet şükürü gerekli kılar. Sağlık, afiyet gibi musibet ve sıkıntılar da nimettir. İnsan kendisi için hangisinin hayırlı olduğunu bilemez. Ecel vaktinin bilinmemesi, geleceğin bilinmemesi ve gayba ait meselelerin bilinmemesi bu kabildendir.

İnsanoğlu her daim mutluluk arayışındadır. Mutluluk halinden memnun olma ile doğrudan ilişkilidir. Tasavvuf kültüründe şükür halinin bu huzuru sağladığı kabul edilir.

Şükür ile yaratıcısını tanıyan insan dua ile ona yakınlaşmaya çalışır. İslam'da dua bütün ibadetlerin temeli olarak kabul edilir. Bundan dolayı da Allah'ı gözeterek yapılan her davranışın özünde dua vardır. Tasavvuf düşüncesinde kulluk sıfatını ortaya koymak ve acziyeti ifşa etmek adına dua ele alınmış ve önemsenmiştir

Tasavvuf düşüncesinde makam olarak ele alınan şükür ile ibadetlerin özü olan duanın yerini ortaya koymayı hedeflediğimiz bu çalışma Kur'an ve sünnet eksenli bir anlayış çerçevesinde değerlendirilmiştir. Günümüz dünyasında da kavramları doğru anlamak ve aktarmak gelecek nesillerin din anlayışı adına faydalı olacaktır. Bencilliğin ve kibrin arttığı bir dönemde insanların yeniden kendi acizliğini hatırlayıp nimetlerin gerçek sahibine sığınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Affi, Ebü'l-Alâ, *Tasavvuf: İslamda Manevi Devrim*, çev. Murat Sülün- Halil İbrahim Kaçar, Risale Yayınları, İstanbul 1996.
- Ak, Ahmet, “Maturidi’ nin Şükür Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/2, ss. 185-94, Ankara 2006.
- Akpınar, Ali, “Nimetin ve Nimet Sahibinin Farkında Olmak: Şükür”, *Somuncu Baba Dergisi*, 100, ss. 6-9, Malatya 2009.
- Algar, Hamid, “İmâm-ı Rabbânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, ss. 194-99, İstanbul 2000.
- Altın, Mehmet, “Esmâ-İ Hüsnâ İçerikli Duâ Âyetlerinin Tahlili”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 6/1, ss. 382-403, y.y. 2020.
- Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986.
- Altuntaş, Halil, *Duayı Anlamak*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2012.
- Anwer, Wildan Mohammed, *Kur'an-ı Kerim'de Dua ve Dua Edenler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2016.
- Arslanbaba, Ramazan, “Duâ”, *İslam Medeniyeti*, 29, ss. 5-7, İstanbul 1973.
- Ateş, Süleyman, “İhlâs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, ss. 535-37, İstanbul 2000.
- Attâr, Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nisâbüri, *Pendnâme*, çev. Cemal Aydın, Sufî Kitap, İstanbul 2020.
-, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa 1984.
- Aydın, Mehmed, “İnsân-ı Kâmil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, ss. 330-31, İstanbul 2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ, Dârü İbn Kesîr-Yemâme, Beyrut 1993.
- Bulut, Hasan, “Kur'an Bağlamında Sabır ve Şükür İlişkisi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, ss. 338-355, Bingöl 2020.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı, *İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış/Şerhu Şu'bi'l-İmân*, haz. Yakup Çiçek, Dârulhadis, y.y., ts.
- *Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, haz. Muhammed Ali Sabûnî, çev. Abdullah Öz v.dğr., Damla Yayınevi, İstanbul 2012.

- *Rûhu'l-Beyân*, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 1421/2000.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Klasikleri*, Erkam Matbaacılık, Ankara 2010.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987.
- Cilacı, Osman, "Dua", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IX, ss. 529-30, İstanbul 1994.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rîfât/Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, trc. Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul 1997.
- Çağrııcı, Mustafa, "Dua", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IX, ss. 536-39, İstanbul 1994.
- "Gazzâlî" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, ss. 489-505, İstanbul 1996.
- "Şükür" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, ss. 259-61, İstanbul 2010.
- "Tevekkül", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLI, ss. 1-2, İstanbul 2012.
- Çakır, Ömer, "Üsküdarlı Talat'ın Hayatı Ve Şiirleri", *Üsküdar Sempozyumu II* (İstanbul, Mart 12-13 2004), ed. Zekeriya Kurşun v.dğr., ss. 224-33, Üsküdar Belediyesi İstanbul 2005.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şu'ayb el-Arnaût ve dğr., Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dımaşk 2009.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-Fıkhü'l-ekber*, thk. Muhammed b. Abdurrahman el-Humeyyis, Mektebetül Furkan, Birleşik Arap Emirlikleri 1999.
- Ebû Nu'aym el-İsfehânî, Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü'l-evliyâ*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1996.
- en-Nedvî, Abdu'l-Bari, *Kur'an ve Sünnet Işığında Tasavvuf ve Hayat*, trc. Mustafa Ateş, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- Erginli, Zafer, "Muhâsibî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXI, ss. 13-16, İstanbul 2006.
- *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul 2006.
- Erkaya, Mahmut Esad, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2015.
- Esen, Muammer, "Matûridî'nin Bilgi Kuramı ve Bu Bağlamda Onun Âlem, Allah ve Kader Konusundaki Görüşlerinin Kısa Bir Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49/2, ss. 45-56, Ankara 2008.
- Eşrefoğlu Rûmî, *Divân-ı İlâhiyât*, haz. Mustafa Tatcı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014.

- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsü'l-muhîd*, thk. Muhammed Nuaym el-Arkasûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005.
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul 1985.
-*Kalblerin Keşfi*, trc. Hüseyin S. Erdoğan, Hisar Yayınevi, İstanbul t.s.
- *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul 1979.
- Geylânî, Muhyiddîn Ebü Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost, *Futuhu'l-Gayb (Âlemlerin Keşfi)*, çev. Mehmet Bilal Yamak, Sufi Kitap, İstanbul 2021.
- *Gunyetü't-Tâlibîn/İlim ve Esrâr Hazînesi*, çev. A. Faruk Meyan, Çelik Yayınevi, İstanbul 1999.
- Gülle, Sıtkı, "Kur' an-ı Kerim'de Dua Kavramı", *EKEV Akademi Dergisi*, 8/18, ss. 115-130, Erzurum 2004.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- Herevî, Ebu İsmail Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensari, *Tasavvufta Yüz Basamak/Menâzilü's-Sâirîn*, çev. Abdurrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa 2017.
- Hücvîrî, Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî, *Hakikat Bilgisi-Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.
- İbn Fûrek, Ebü Bekir Muhammed b. Haşan eb-İsfahânî en-Nîsâbûrî, *el-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn/Tasavvuf İstilahları*, çev. Prof. Dr. Ahmet Yıldırım, Prof. Dr. Abdülgaffar Aslan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l- 'Arabiyye, Kahire t.s.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dar Sader, Beyrut 1410/1990.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *Tefsir-i Kebir/Te'vilât*, çev. Vahdettin İnce, Kitsan Kitap, İstanbul t.s.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzır fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, thk. M. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987.

- İmâm-ı Rabbânî, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, çev. Abdülkadir Akçiçek, Akit Yayınevi, İstanbul 1998.
- İz, Mahir, *Tasavvuf*, Rahle Yayınevi, İstanbul 1969.
- İzutsu, Toshihiko, *Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 2017.
- Kaşânî, İzzeddîn Mahmûd bin Ali Kaşânî Natanzî, *Tasavvufun Ana Esasları*, çev. Hakkı Uygur, Kurtuba Kitap, İstanbul 2010.
- Kayıklık, Hasan, "Kur'an'daki Dualar Üzerine Psikolojik Bir Değerlendirme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, ss. 135-156, Adana 2001.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim, Doğuş *Devrinde Tasavvuf/Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *el-Cevâhiru'l Mensûre (Saçılmış Mücevherler)*, trc. M. Mansur Gökcan, Harf Yayınları, Ankara 2017.
- *Risale*, trc. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2009.
- Küçük, Osman Nuri, *Fîhi Mâ Fîh Ekseninde Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşleri*, Rumî Yayınları, Konya 2006.
- Mahir, Kastamonulu Seyyid Hafız Ahmed, *Hikem-i Atâiyye Şerhi el-Muhkem fi Şerhi'l-Hikem*, haz. Tahir Galip Seratlı, Sufi Kitap, İstanbul 2021.
- Mâlik b. Enes, *Muvatta' el-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî, Müessesetü Zâyed b. Sultân, Abudabi 2004.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015.
- Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, trc. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2004.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh/Mevlâna'nın Konuşma ve Sohbetleri*, çev. Cemal Aydın, Sûfi Kitap, İstanbul 2020.
-, *Mesnevî-i Şerîf*, trc. Süleyman Nahîfî, sad. Âmil Çelebioğlu, Sûfi Kitap, İstanbul 2018.
- Muhâsibî, Ebu Abdullah el-Haris b. Esed el-Anezi, *er-Riâye/Nefis Muhasebesinin Temelleri*, çev. Hülya Küçük-Şahin Filiz, İnsan Yayınları, İstanbul 2020.
-, *Tevbenin İlk Adımı*, trc. Muhammed Çoşkun, İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2003.
- Mukatil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul 2016.

- Murtazâ ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Komisyon, et-Türâsü'l-Arabî, Kuveyt 1965-2001.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1991.
- Nesâî, Ebü Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *Sünenü Nesâî*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Halep 1406/1986.
- Nicholson, Reynold Alleyne, *İslam Süfîleri*, çev. Mehmet Dağ, Kemal Işık ve dğr., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.
- Özköse, Kadir, “Dil, Gönül ve Bedenin Şükrü”, *Somuncu Baba Dergisi*, 100, ss. 16-19, Malatya 2009.
- Parladır, Selâhattin, “Dua”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IX, ss. 530-35, İstanbul 1994.
- Râgîb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, çev. Mustafa Yıldız, Çıra yayınları, İstanbul 2020.
- Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Gayb/et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- Saklan, Bilal, “Ebû Tâlib El-Mekkî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, s. 239, ss. 239-40, İstanbul 1994.
- Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, Alfa Yayınları, İstanbul 2018.
- *Tasavvuf Notları*, çev. Dilara Yabul, Sufi Kitap, İstanbul 2018.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Gafletten Kurtuluş*, çev. Yaman Arıkan, Uyanış Yayınevi, İstanbul 1987.
- Serrâc, Ebü Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'ül-İslam Tasavvufu*, trc. Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul 2019.
- Soysaldı, H. Mehmet, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Dua*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1996.
- Sühreverdî, Ebü Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî, *Gerçek Tasavvuf/Avârifü'l Meârif*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2010.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir-Mahmûd Muhammed Şâkir, Mektebetü İbni Teymiyye, Kahire 1955-1969.
- Taçar, Şemsettin – Kartaloğlu Habib, “Ebû Saîd el-Hâdimî'nin “Lâ Yeruddu'l-kazâ' illa'd-duâ” Adlı Risâlesi: Tahkik, Tercüme ve Değerlendirme”, *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 4/8, ss. 97-127, Tekirdağ 2021.
- Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve dğr., Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, Mısır 1962-1977.

- Tokpınar, Mirza, “Buhârî’nin Sahîh’inde Kavram Olarak Duâ ve İman ile İlişkisi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 11/1, ss. 7-25, y.y. 2013.
- Topaloğlu, Bekir, “Hamd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, ss. 442-45, İstanbul 1997.
- Türk, Nurdoğan, “İslâm’da Duanın Ruh Sağlığına Katkısı”, *Kilitbahir*, 17, ss. 74-109, y.y. 2020.
- Uludağ, Süleyman, “Abdülkâdir-i-i Geylânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, ss. 234-39, İstanbul 1988.
-“Avârifü’l-Maârif”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IV, s. 109, ss. 109-10, İstanbul 1991.
-“Gazzâlî” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, ss. 515-18, İstanbul 1996.
-“İbadet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIX, ss. 247-48, İstanbul 1999.
- “Mücâhede”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXI, ss. 440-41, İstanbul 2006.
- “Tevekkül”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLI, ss. 3-4, İstanbul 2012.
- *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012.
- Ünal, Yaşar, “Tesbih Kavramı Üzerine”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 15/41, ss. 163- 184, Ankara 2012.
- Vuruşkan, Hüseyin, “Hadislerin Diliyle İman-ı Kâmil Kavramının Karakteri”, *Diyanet İlmî Dergi*, 55/2, ss. 339-377, Ankara 2019.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Kader”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, ss. 58-63, İstanbul 2001.
- Yazıcı, Tahsin- Uludağ, Süleyman, “Herevî, Hâce Abdullah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVII, ss. 222-26, İstanbul 1998.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dîni Kur’an Dili*, ed. Halil Eser, Eser Neşriyat, İstanbul 1992.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, “Seher Sırrı”, *Altınoluk Dergisi*, 193, İstanbul 2002.
- “Sühreverdî, Şehâbeddin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, ss. 41-42, İstanbul 2010.
-, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.
- <http://siir.sitesi.web.tr/faruk-nafiz-camlibel/hamd-u-sena.html> (erişim: 31 Mayıs 2021).
- <https://avesis.erciyes.edu.tr/onkucuk/dokumanlar> , “Ef’âl-I Şükür ve Mutasavvıfların Şükür Bilinci”, (erişim: 01 Haziran 2021).
- <https://sozluk.gov.tr/> (erişim: 23 Haziran 2021).